

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com



***Uluslararasılıkta Kaos, Bir Medeniyet
Dönüşümü ve İslami (F)aktör: Türkiye’de
MÜSİAD Örneği***

Şennur Özdemir

Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Bu makaleye atıf için: Özdemir, Şennur,
“Uluslararasılıkta Kaos, Bir Medeniyet Dönüşümü
ve İslami (F)aktör: Türkiye’de MÜSİAD Örneği”,
Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 3 (Güz 2004), s.
67-100.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği’ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*’de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Uluslararasılıkta Kaos, Bir Medeniyet Dönüşümü ve İslami (F)aktör: Türkiye’de MÜSİAD Örneği¹

Şennur ÖZDEMİR*

ÖZET

Çalışma ilk olarak, bir medeniyet dönüşümüne yol açacağı öngörülen mevcut uluslararası ilişkiler ortamının kaotik niteliğini batılı kapitalizmin sistemik ve radikal krizi etrafında ele almaktadır. İkinci bölümde, ortaya çıkacak yeni medeniyetin şekillenmesinde (İslami) Doğu’nun başat rol oynayacağı ileri sürülmektedir. Son olarak, bu iddia dünya gündemine “model ülke” olarak oturtulan Türkiye ekseninde yürütülecektir: Bunun için Türkiye’nin devlet kapitalizminden kendine özgü bir tür piyasa kapitalizmine dönüşümünü bütün boyutlarıyla yansıtan MÜSİAD’a dayanılacaktır. Bilindiği gibi, 1990’larla birlikte iş dünyasında İslami kimliğiyle öne çıkan MÜSİAD, iktisadi ve sosyo-kültürel (ve dolaylı olarak da siyasal) alanları buluşturan türden faaliyetlerinin tanımladığı çok amaçlı/işlevli konumlanmasıyla ülke gündemine pek çok bakımdan damgasını vurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizmin krizi, Medeniyet dönüşümü, İslam, Türkiye, MÜSİAD

Chaos in Internationality, A Civilizational Evolution and an Islamic (F)actor: The Case of MÜSİAD in Turkey

ABSTRACT

A radical crisis in capitalist system has been determined in the first part of the study, in relation with the present chaotic international atmosphere, resulting in a civilizational turn (from the West to the East). The dominant role attributed to the (Islamic) East in this process will be argued in the second section. Lastly, this argument will be discussed around the MÜSİAD in Turkey, as an organisation (with an Islamic reputation) in recently declared “model country” for the Islamic Middle East. The MÜSİAD has stamped on the agenda of 1990’s in many respects with its multi-functional and multilateral positioning determined by the kinds of activities intersecting economic and socio-cultural (indirectly political as well) fields. This organisation is representative in reflecting Turkey’s overall transformation in its multidimensionality (from a specific form of state capitalism to a specific form of market capitalism).

Keywords: Crisis of Capitalism, Civilizational evolution, Islamic East, Turkey, MÜSİAD

Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

Bu çalışma, Başkent Üniversitesinde Mayıs 2003’de gerçekleştirilen ‘Küreselleşme ve Türkiye’ konulu panelde sunulan “Uluslararasılıkta Kaos ve İslami Faktör: MÜSİAD Örneği” başlıklı bildiri metninin geliştirilmiş biçimidir. Dergi hakemlerinin yaptığı geri bildirimler çalışmanın elinizdeki son halini almasında katkı sağladı. Yöneltilikleri değerli eleştiriler için kendilerine teşekkürlerimi sunarım.

Kavramsal Tercihlere Dair Bir Giriş

İçinden geçtiğimiz uluslararasılık sürecinin “küreselleşme” olarak nitelendirilmesinin ideolojik bir seçim olduğu öncelikle belirtilmelidir. Çalışma boyunca da gerekçelendirildiği gibi bu kavramın yerine biz kriz ve kaos gibi kavramlaştırmaları tercih ettik. Küreselleşme kavramının açıkça egemen ülkelerin hizmetindeki bir ideolojik silaha dönüştürülmüş olması da bu tercihimizde etkili oldu. Bizatihi bu kavramın üreticisinin “batılı kapitalist güçler” olduğunu kabul edecek olursak, iktidara ait bir ürünü tüketmenin o iktidara hizmet etmekten başka bir anlama gelmeyeceği açıktır. İleri teknoloji ve hızlı iletişim ve ulaşım gibi olanaklar sayesinde dünyanın deneyimlediği ortak pratiklerin dünya çapında yaygınlaşması anlamında küreselleşme kavramı isabetli bir seçim olabileceken, liberal kapitalizmin yeni ve başarılı bir evresini ve yayılmasını ima ettiği için kanımca bilim adamlarınca terkedilmelidir. Karşı çıkmak biçiminde dahi olsa bu kavramı kullanan her çalışma, dolaylı olarak “egemenlerin ideolojisi olarak küreselleşme”den maksat her ne ise ona hizmet edecektir. Ayrıca, ister gelişmiş ülkelerin saldırgan “küreselleşmeci” formunda, isterse de gelişmemiş (ya da az gelişmiş) ülkelerin “anti-küreselleşmeci” savunmacı formlarında olsun, kavram etrafında sürdürülen tartışmaların çok azı gerçek bir tarihsel gelişme olarak “küreselleşme” sürecinin sözünü ettiği bu “teknolojik v.b. yayılma” gibi somut boyutlarıyla ilintili olduğu için de kavramın terki gereklidir.

Bu nedenlerle, metodolojik olarak bu çalışmada küreselleşme ve İslam’ı ideolojik bir role indirgeyen türden yerleşik kavram ve bakış açılarına mesafeli bir duruş benimsenmiştir. Bunun yerine, hakim kılınmaya çalışılan bakış açısı ve kavramlar geleceğin ortak insanlık çıkarlarına uygun olarak şekillenmesinde olumlu rol üstleneceğine inanılan olabildiğince soğuk ve objektif bir bilimsel duruştan türetilmeye çalışılmıştır. Bunun için küreselleşme kavramı yerine uluslararasılıkta kaos veya kriz (mevcut medeniyetin krizi olarak) gibi değişim ve dönüşümü imleyen kavramlaştırmalar tercih edilmiştir: “Ulusallık rejimi”nin (ki *batı medeniyeti* dediğimiz ‘şey’ bunun üzerine oturur) krizine tekabül etmek üzere.

Zira, çalışma boyunca ortaya konulduğu üzere, adına küreselleşme denilen süreç zaten esas olarak yerel kurum, değer ve kültürlerin önemi etrafında anlam kazanmaktadır. Ayrıca, ileri teknolojinin sergilediği “önlenemez ve sınır tanımaz” bir yaygınlaşmaya tekabül eden somut süreçler anlamında bir *küreselleşme* sürecinden geçtiğimiz kesin olmakla beraber, bu durum, bütün toplumsal bağlamlar için eş zamanlı tehditler/kısıtlar ve olanaklar sağlamaktadır. Kaldı ki, sadece eş zamanlı değil eşit/denk olanaklar/kısıtlar sağladığı da ileri sürüle-

bilir. Çünkü, bu çalışmada ileri sürüldüğü gibi, avantajlı olma durumunu belirleyen temel kriterin maddi olandan tarihsel, sosyo-kültürel-sembolik ve politik sermayelere kayması beklenmelidir. Bu iki nedenle böyledir: Öncelikle, her kaos/kriz, özünde, öncelikle mevcut iktidar(lar)ın gücüne ciddi bir tehdit oluşturduğu için; ve ikinci olarak da, Weber'in 'Protestan Etik'² tezinde ortaya koyduğu gibi, özellikle tarihsel dönüm ve geçiş dönemlerinde maddi koşullardan ziyade sosyo-kültürel ve politik nitelikli olanların ön plana çıkıyor olması nedeniyle. Her ne kadar, teknolojik yayılmanın sığ bir bakışla genellikle sadece ya da sonuç olarak güçlünün bir avantajı olarak takdim edilme eğilimi bilim çevrelerinde de genel kabul görüyorsa da. Bu durumda, bu karmaşık kaotik yeniden yapılanma/oluşum sürecinin, belli bir dünya merkezinden bize dayatılan bir seçenek ya da hazır çözüm/reçete olmak şöyle dursun, bizi sadece batı dünyasıyla değil kendi (ulusal) kimlik ve yerellerimizle de yüzleşmek zorunda bırakacak bir gerçekliğe tekabül ettiği kesindir. İçinde bulunduğumuz bu sancılı süreç, hiç kimseye hazır kurum ve değerlerin güvenli limanına sığınma rahatlığını/ayrıcılığını vermemektedir.

Sonuç olarak bu süreç, daha ziyade bireysel kimlik ve benlikler kadar toplumsal kültür ve yapılar ile medeniyet formlarına uzanacak denli geniş bir yelpazeyi kuşatacak bir yenilenme süreci olarak okunmalıdır. Ulusallıklara dayalı bir yarışma ortamına dayanan uluslararası ilişkiler düzeninin bütün bileşenleriyle çökmüş olduğu iddiasıyla yola çıkan elinizdeki çalışmada önce içinden geçtiğimiz derin kaotik süreç bütün bileşenleriyle tasvir edilmeye çalışılacak, daha sonra da ortaya çıkmakta olan yeni medeniyet formunun şekillenmesine İslami/doğulu³ bağlamın damgasını vuracağı tezi Türkiye'de MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) örneği üzerinden ele alınacaktır.

² Max Weber, *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*, Londra, New York, Routledge, 1992.

³ Burada kullanıldığı haliyle doğu-batı kavramlaştırmaları sosyolojik ideal tipler olup, herhangi bir coğrafi ya da somut tarihsel gerçekliğe sahip değildir, dolayısıyla kavramlar okunurken dar anlamda ya da batılı bilimin sınırlarını çizdiği bu biçimiyle anlamlandırılmamalıdır. Uluslararası İlişkiler dergisinin ilk sayısında yayınlanan çalışmamda (Sennur Özdemir, "Bilgi Sosyolojisi Açısından "Doğu" ve "Batı" ", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 61-92.) bu kavramlar üzerinde detaylı durulduğundan buradaki temel tezin neden ve nasıl doğu ve batı ideal tipik kavramları ekseninde yürütüldüğüne dair metodolojik ve kuramsal açıklamalara burada ihtiyaç duyulmamıştır.

Temel Bileşenleriyle Uluslararasılıkta Kaos: Modernleşmeci Paradigmanın Topyekün İflası

Halihazırda fabi olduğumuz batı eksenli uluslararası düzenin belirsiz ve kaotik bir sürecin içinden geçmekte olduğu herkesin malumudur: Kimilerince küreselleşme, kimilerince "kriz" ve bazen de "yeniden yapılanma" anlamına gelecek yeni dünya düzeni (veya düzensizliği) gibi adlandırmalar eşliğinde. İçinde bulunduğumuz dönemde serbest piyasa, bireycilik, laiklik, liberal demokrasi vb. bütün ideal tipik veya yüceltilen modern batılı unsurlar tabir caizse en hafifinden bir tadilat sürecinden geçmektedir. Uluslararasılık düzeni açısından deneyimlediğimiz anlamlandırılması güç süreci tarif maksatıyla hangi sıfatı seçersek seçelim, bunun radikal değişim ve dönüşümlere gebe bir "kriz/kaos" ortamını temsil ettiği kesindir. Kirize giren, onun herhangi bir formu olmayıp topyekün modern kapitalist düzendir: Bu süreçte kapitalist piyasa ekonomisi ("ulus-devlet formu" ve modernist bilimsel/kültürel-dinsel paradigmatik yaklaşımlarıyla birlikte) bütün bileşenleriyle sarsıntı geçirmektedir.

Kapitalizmin aşağıda üç nokta etrafında özetlemeye çalışacağımız krizinin derinlik ve ciddiyeti, neden küreselleşme denilen sürecin batı dünyası için de kendi modelini diğerlerine empoze etmek şöyle dursun kendisiyle ve ötekileriyle bir hesaplaşmayla sonuçlanmak zorunda olduğunu ortaya koymayı amaçlıyor. Bu sürecin sonunda 'ideal tipik' anlamda bilindik batılı kurum ve değerlerin batının ötekileri lehine olmak üzere başka bir modele evrilmesi/dönüşmesi beklenmelidir. Gelişmiş kapitalist ülkeler, şayet diğer kültürleri yoğun ve dinamik etkileşim ortamında pasifize edemeyecek ya da kapitalist ülkele- rin lehine yontularak derinleştirilecek bir "batılı küreselleşme" gerçeği yaratamazlarsa alternatif bir dünya medeniyetine geçiş kesindir. Batılı güçlerin hakimiyetinin devam ihtimali dikkate alınsa bile, daha şimdiden batılı medeniyetin ideal tipik haliyle eskisiyle aynı şey olmaktan çıkması göstermektedir ki, her durumda gelişmeler bambaşka bir medeniyet formuna evrilme zorunluluğuna işaret etmektedir.

Serbest Piyasa Ekonomisinin Krizi

Maruz olduğumuz uluslararası düzenin maddi/ekonomik temelini serbest piyasa ekonomisi oluşturmaktadır. Serbest piyasa kabulü, kapitalist sistemin diğer bileşenleri için de geçerli olduğu üzere, ekonomik insan, ihtiyaçların sonsuz olduğu ve ahlaki prensiplerden yoksunluk gibi kabulleri temelinde günümüzde yaşadığı derin sarsıntısının da ötesinde, somut gerçekliği temsil etmekten ziyade doktrine yön

veren soyut niteliğiyle neredeyse bir söylenceden ibaret⁴ niteliğiyle başlangıçtan beri sorunluydu.

Bu çerçevede, rekabete dayalılık iddiası da, tam da kapitalist sistemin ekonomik alandaki başarısının paradoksal olarak monopolleşmeyi beraberinde getirdiğinden kısa zamanda geçersizleşmiştir. Bu nedenle kapitalist sisteme alternatif arayışlarının ilk olarak batının kendi içinde çıkmış olmasına şaşmamak gerekir: Liberal doktrin'in piyasa düzeninin serbest ve rekabetçi olduğu varsayımının gerçekte sistemi egemen sınıfların hizmetine sokmaya yarayacak bir "ideolojik silah" olduğunu ilk ve yetkinlikle ortaya koyan kişi Marx idi. Marx'ın "politik ekonomi" geleneğine karşın, kapitalizm açısından "rasyonelleşme ve bürokratikleşme" boyutlarını vurgulayan Weber, iktisat çalışmalarını açısından tarihsel-kültürel boyutların önemine işaret etmek suretiyle "sosyal-ekonomi" geleneğinin yolunu açarken⁵; kapitalizmi kavram olarak bile kullanmaya direnip endüstri toplumu ve işbölümü gibi nötr ifadeleri seçen Durkheim, ülkesi için kapitalist olmayan (sınıfsız ve meslek dayanışmasına dayalı) bir sanayi toplumu hayal etmişti.⁶

Aslında klasik iktisatın kurucusu Adam Smith'in "Ulusların Serveti"nin derinlemesine bir okuması bile, klasiklerin ve Polanyi'nin tespitlerinin isabetsizliğini tersinden ortaya koyacaktır. Smith, yaşadığı dönemin şartlarına uygun olarak ve bir "ideal tip/model"in gerektirdiği varsayımsal düşünce tarzının gerektirdiği doğrultuda isabetle piyasanın "serbest" olduğu saptamasını ilk yapan kişi ise de, hiç de indirgenmediği gibi, ortaya koyduğu modeli evrensel bir zorunluluk olarak dayatma niyetine sahip bir "serbest piyasa" teorisyeni değildir. O sadece, yaşadığı dönemin sorunlarının en optimumunda "serbest piyasa" işleyişi içinde çözülebileceğine inanan bir "moral düşünür"dü. İngiltere koşullarında nicel olarak giderek çoğalan yeni yükselen bir grubun (sonraları burjuvazi olarak nitelendirilecek olan) feodal kısıt-

⁴ Polanyi, sonraları bütünüyle amaca dönük "araçsal akıl"la sınırlı piyasa işleyişinin pozitif anlamıyla sadece ve sadece İngiltere için, o da belli bir tarihsel dönemle sınırlı olarak geçerli olduğunu belirtmiş ve sonraki yıllarda bunun sadece teoride varlığını ve gücünü koruduğunun altını çizmiştir. Karl Polanyi, "The Economy As Instituted Process", Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg ve Harry W. Pearson (der.), *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*, Glencoe, Illinois, Free Press, 1957.)

⁵ Bakınız: Max Weber, *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press. 1978, Cilt I: 30-1); Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız, Richard Swedberg, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, Princeton, Princeton University Press, 1998.

⁶ Zaten, Fransa "patentli" (ama her üç klasik düşünürün farklı toplum-eksensel düşüncelerinden beslenmek suretiyle) sosyoloji biliminin ortaya çıkış nedeni, kendini dünyaya dayatma iddiasındaki serbest piyasacı/liberal iktisat düşüncesi ve anlayışına karşı alternatif yaratma kaygısıdır. Durkheim'in kapitalist olmayan bir seçenek arayışını çok net ortaya koyan bir çalışma için bakınız: Emile Durkheim, *Meslek Ahlakı*, çev. Mehmet Karsan, Ankara, MEB Yay., 1949.

lardan kurtulması ve ayrıcalıklardansa eşit ve çaba/emeğe dayalı yarışma ortamının egemen kılınması anlamında bir serbest piyasa savunuculuğu sözkonusudur burada⁷ –ki, bilindiği gibi, feodal ayrıcalıklarının yerini insani çabaya dayalılığın alması anlamında burjuva düzenini Marx bile olumlamıştır.⁸

Buna rağmen, elbette bütün büyük düşünürlerin maruz kaldıkları indirgenme tuzağına Smith de düşürülmüş ve liberal ve neo-liberal takipçileri, kendisinin döneminin sorunlarına derman olma kaygısından kaynaklanarak oluşturduğu bu yaklaşımını/teorisini tarihsel ve bağlamsal çerçevesinden uzaklaştırarak mutlaklaştırmışlardır. Bu, teoride geçerliliği ta en baştan çürütülmüş de olsa, bu sistemin “neo-liberal cila” altında günümüzde nasıl olup yeniden canlandığını da açıklamaktadır. Çünkü o, Marx’ın işaret ettiği gibi, gerçeği yansıtanın ve bilimsel kaygıların ötesinde egemen sınıfın ideolojisi durumundadır.

Ancak, neoliberal seçeneğin de iflasına sahne olduğumuz günümüz koşullarında egemen sınıf ideolojisi kendisini yeniden üretmenin bütün kanal ve kaynaklarını tüketmiş durumdadır. Macar asıllı banker George Soros’un⁹ “açık toplum ve demokrasi”ye günümüzde yönelen en büyük tehdit olarak genelde liberal kapitalizmi, özelde de kendi iş alanı olan finans kapitalizmini ilan etmesi bunun en çarpıcı örneği durumundadır: “Her ne kadar mali piyasalarda büyük servetler kazanmış olsam da, liberal kapitalizmin dizginsiz gelişmesinin açık ve demokratik toplumumuzu tehlikeye düşürmekte olmasından korkuyorum. Açık toplumun başlıca düşmanı artık komünizm değil, kapitalist tehdittir...Çok fazla rekabet ve çok az işbirliği tahammülü imkansız eşitsizlik ve istikrarsızlıklara yol açabilir.” Bu çerçevede buradaki iddianın bizzat sistemin avantajlıları durumundaki kapitalistler tarafından dahi itiraz edilemez hale gelmiş olması, dahası savunulması, krizin yeni bir dönemin gelmekte olduğuna işaret eden topyekün niteliğinin derinliğini sergilemesi bakımından kritik önemdedir.

⁷ Evrensel değer ve doğruları vaad ve vaaz eden ‘akılcı modernist paradigma’ aslında parçacı ve birbirini dışlayan “ulus-devlet” biçimindeki siyasal örgütlenme modeliyle temelden çelişiyordu. Bu nedenle, bırakalım farklı kültürlerde uygulanmasının zorluklarını, rasyonel insana dayalı serbest piyasanın farklı dilleri konuşan, hiyerarşik ve farklı maddi olanaklara sahip olduğu kadar yaşam tarzı ve alışkanlıkları itibarıyla bütünüyle birbirinden kopuk parçacı/sınıflı grup ve toplumlar biçiminde örgütlenmiş batı bağlamında dahi bütünüyle hayata geçirilmesi gerçekte olanak dışıydı.

⁸ Gerçekte, geniş kitlelerin kültürel alandan neredeyse dışlandığı ve kültürel alanın aristokratik bir ayrıcalık halini aldığı batı dünyası için modernliğin içerdiği bu rasyonel serbestleştirici boyut mutlak bir kötüye tekabül etmiyordu. Çünkü, feodal ayrıcalıklara karşı verilen bir mücadeleyle damgalanmıştı.

⁹ Bkz. George Soros, “Demokrasinin Yeni Düşmanı: Finans Kapitalizmi” (Mustafa Özel’in ‘Ekonomi ve Toplum’ Sayfası), *Yeni Şafak*, 26 Ekim 2003, s. 7.

Bu kriz sürecinin iktisadi alandaki durumunu nitelendirmek üzere "post" ve/veya "disorganized" kapitalizm benzeri informal açılımlarla karakterize olan kavramlara başvurulmaktadır.¹⁰ Bu durum göstermektedir ki, önümüzdeki dönem dünya ekonomileri arasında yaşanacak yeni bir etkileşime gebe dir: Ki bu süreçte, doğulu (ya da batının bütün "öteki"lerinin) dinamiklerin (şayet bu çalışmada ileri sürüldüğü gibi daha fazla ve baskın bir rol oynamayacaklarsa) en az batı batılı dinamikler kadar kurucu ve etkin rol oynayacağı bu etkileşimin sonrasında dünyanın iktisadi olarak da bambaşka bir güç dengesine ulaşacağına kuşku yoktur.

Ulus-Devletin veya Yüzeysel Siyasetin (Temsili Demokrasi) Krizi

Bilindiği gibi, dünyada Avrupa hegemonyasının kesinleştiği 19. yy. Avrupalıların "sınır olmayan yerlerde bile sınırlar yarattıkları ya da sınırları belirgin hale getirdikleri"¹¹ bir dönem olmuştur: Avrupa hukukuna "evrensellik" kazandırılması çabalarına paralel olarak gerçekleştirilen bu uygulama sözde, kapitalizmin "sınır-ötesi" karakteri gereği yoğun ilişkiler içine girmek durumunda olduğu diğer "kendilerinden aşağı" gördükleri "devletlerin yargısının insafına terk edilmemek" için gerekiyordu. Geline n noktada işte bu biraz da zorlama usulü yaratılan ulus-devlet formu krizdedir ya da geçerliliğini bütünüyle yitirerek iflas etmiş durumdadır: Bizatihi kendi ideolojik/üst yapısal iddiası olan 'evrensel geçerlilik' kabulünü geçersizleştirdiği için olduğu kadar günümüz toplumlarına ulusötesi şirket ve örgütlenmelerin damgasını vurmuş olmasıyla da.

Ayrıca, gelinen noktada uluslararası düzeyde olduğu kadar ulusal düzeyde de "batılı demokrasilerin" dışlayıcı burjuva karakteri kesinleşmiş, halka vaadedilen katılımcı ve eşitlikçi yönetim idealinin bir kandırmacadan ibaret olduğu herkesin malumu haline gelmiştir. Dolayısıyla, kapitalizmin periyodik tanıdık krizlerinden farklı olarak bu kez kriz paradigmatiktir ve iktidarı olduğu kadar muhalif formları da içermektedir. En temelde bu durum, "modernist proje"nin soyut evrensel

¹⁰ Başlı başına bir araştırma konusu olan bu konu ekseninde, gerek uluslararası gerekse yerli literatürde ortaya konulan yaklaşımların çeşitliliğini ortaya koymak üzere klasik veya kapsayıcı olduğunu düşündüğüm bazı kaynaklara gönderme yapmakla yetineceğim: Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York, Basic Books, 1973; Scott Lash, and John Urry *The End of Organized Capitalism*, Cambridge, Polity, 1987; M. J. Piore, and C. F. Sabel *The Second Industrial Divide*, New York, Basic Books, 1984; İlker Belek, 'Post Kapitalist' Paradigmalar, Sorun, İstanbul, 1997; Jameson, F. *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, Duke University Press, 1991 ve Peter F. Drucker, *Kapitalist Ötesi Toplum*, çev. Belkıs Çorakçı, İstanbul, İnkılap, 1993.

¹¹ Marshal G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, Cilt III, İstanbul, İz, 1995, s. 239, 242.

lik, eşitlik iddia ve vaatlerinin (sınıfsal eşitlik mücadelesinden eşit vatandaşlık hakları için verilen mücadeleye uzanan bir çizgide) somut karşılıklarının bir türlü yaratılmamasının yarattığı yaygın hayal kırıklıklarıyla açıklanabilir.¹² Bu çerçevede, "Sovyetler Birliği'nin çöküşü" "tarihin sonu"nun¹³, Fukuyama'nın iddia ettiği gibi 'batılı kapitalizm'in rakipsiz ve tartışmasız tek güç haline gelmesi anlamında değil de, modernist paradigmanın paralel ve eş zamanlı bitişini haber vermesi, dolayısıyla da yepyeni bir dönemin başlama ihtiyacını haber vermesi anlamında temsil ettiği ileri sürülebilir.¹⁴

Marx'ın yıllar önce işaret ettiklerinin kesin gerçeğe dönüştüğü ve liberal seçeneğin iflas ettiği bu aşamada, sosyalist seçenek de iflas etmiş durumdadır. Bunun klasik Marksist doktrinin sınıfsal mücadele yaklaşımının hiçbir biçimde bir kültürel farklar perspektifine sahip olmamasıyla ilintisi kurulabilecek olmakla birlikte, asıl neden, batılı habitusunun modern siyasal mekanizmalarına sirayet eden özelliklerde aranmalıdır: Demokrasi ve eşitlik konularını içeren hususlarda formal kurumların yukarıdanlığının ve batılı hiyerarşik kültürün dışlayıcılığının ötesine geçip bir türlü sosyo-ekonomik ve kültürel alanlar içinde eritilmesi sağlanamayan "temsili siyaset yapma tarzı", sadece liberal seçeneğin değil muhalif hareketlerin (Gramsci ve izleyen sosyalist teorisyenlerin bütün tadel çabalarına karşın) de sonunu getirmektedir.¹⁵

Bu nedenle, bu sorunun çoklu bir kültürel perspektif kazanıp batının (iç ve dış) ötekileriyle gerçekten temasa geçilmeksizin salt bir ekonomistik sınıf duruşundan türetilmiş muhalif perspektifle çözülebilmesi olasılığı son derece düşüktür. Böylesi bir çabayı, günümüzde Marksist-sol hareketin sınıf mücadelesini köklü aidiyetlerle çakışan yeni sosyal hareketler biçimine sokmaya çalışmasında izlemek mümkündür: Kolayca kurulup-çözülen yüzeysel ve zayıf bağ ve kimliklerden (ki bunlar dar anlamda siyaset olarak parti-dernek vb. kurum merkezli formal

¹² Çalışmalarında 'batılı demokrasi teori'sinin soyutlamalara dayalı *mitolojik* niteliğine dikkat çeken Ağaogulları da (buradaki iddianın son derece özlü bir özeti içeren bir tebliğ özeti için bkz. "Demokratik Mitoslar: Halk-Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil," *II. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri*, Ankara: 1989, ss. 2-3) bu anlamda sistemin uygulanabilirliği bakımından ta başlangıç kendisine için en temel çelişmesine işaret etmektedir.

¹³ Francis Fukuyama, *The End of History and The Last Man*, New York, The Free Press, 1992.

¹⁴ Burada çizilert çerçeve ve bakış açısının paralelinde kaleme alınmış ve "eskisinin iflası" ve "yeni medeniyet" in oluşum dinamikleri üzerine farklı bir tartışma için bkz. Ahmet Davutoğlu, "Bunalımdan Dönüşüme: Batı Medeniyeti ve Hristiyanlık", *Divan, İlmî Araştırmalar*, Bilim ve Sanat Vakfı, Cilt 5, No 9, 2000.

¹⁵ Bilindiği gibi, 'batılı' sınıflı toplumların ürünü olan demokrasilerin yoksulları, etnik olarak dışlanmışları ve kadınları için, 'demokrasi teorisi' açısından en temel birey hakkı olarak ders kitaplarındaki yerini ve görkemini yeniden tesis etmekte olan vatandaşlık hakkının kazanılması bile ancak uzun süren sınıf savaşımının sonunda 'soyut olarak', dolayısıyla da teoride ve/veya 'kısmen kazanılmış' haklar olabilmislerdir.

siyasal etkinlik ve önelere tekabül eder) güçlü bağ ve köklü aidiyetlere bir dönüş sözkonusudur (bunlar da, özel yaşamı ve gündelik pratikleri de içerecek biçimde geniş anlamda siyasetin temsil edildiği etkinlik, mekanizma ve pozisyonlara karşılık gelirler).¹⁶ Batı-ıçı dinamikler açısından bu siyasal yenilenmenin üzerine oturduğu sosyolojik temel, *sınıfaltına* kadar gerileyen modern dönemin yoksulları değil, sayısal üstünlüklerine giderek niteliksel güçlerini (sosyo-kültürel sermaye olarak)¹⁷ de ekleme kapasitesine sahip gruplardır (eğitimden giderek daha fazla nasip alan kadınlar, dışlanan etnik gruplarla batı-dışı kültürlere ait toplumların bu toplumlardaki mensupları başta olmak üzere genel olarak çalışanlar).

Batı-dışı dinamikler açısından da benzer gerekçeler sözkonusudur. "Ulus-devlet" sınırlarının ve sistemin somut / gerçek işleyişinin "evrensel" idealleri gölgede bırakan niteliği,¹⁸ farklı kültür mensuplarına çatışmacı bir seçenektan başkasını sunmamıştır. Bu, batılı modernleşme projesinin dayandığı paradigmanın en önemli zaafı olarak gösterilebilir: Sömürge/koloni siyasetine son verdiği ve bu toplumların batılı medeniyetin sunduğu düzen içinde erimesinden kendi kültürleri için talep ettikleri bağımsızlık iddiasını haklı çıkardığı için. Bunu sonralayan süreçte batı-dışı bağlam ülkeleri sosyo-ekonomik ve kültürel yaşantılarını düzenlenmesi konusunda neredeyse hegemonik güç ile bir yarışma içine girmeye başlamışlardır.

Uluslararasılık düzeninin (dolayısıyla ulusal koşulların) güçlü bir merkezden (ki bu merkez ideal tipik anlamıyla "batı"dır) kolayca düzenlenip yönlendirilmesinin yerini salt maddi güç temelinde işlemeyen bir tür "çok merkezli"¹⁹ rekabet temelinin aldığı kapitalist ulusallık dü-

¹⁶ Ancak, yine parçalı ve hiyerarşik habitusun batılı muhalefet hareketlerini karşı karşıya bıraktığı bir başka zorluk daha vardır ki bu habitus içinde bu sorunun aşılması olanaksız gibidir. Bu sorun, kültürel farklılıklara dayalı bir projenin birbirinden kopuk ve parçalı olmayan tutarlı tek bir dünya tahayyülüne dönüştürülmesiyle bağlantılıdır ve yeni (sol) toplumsal hareketlerin parça bölük nitelikleriyle hala batının parçalı/sınıflı *habitusunu* (Bourdieu) aşmanın çok ötesinde bir görünüme sahip olduklarını ileri sürmek mümkündür.

¹⁷ İşçi sınıfı mücadelesinin 'batılı bağlam'da arzulan (ya da Marks'ın öngördüğü biçimde) sonuçları yaratacak bir mücadele performansı sergileyememiş olmasında batıda bu grubun sosyo-kültürel sermayeden dışlanmış oluşunun azımsanamayacak bir rol oynadığını düşünüyorum. Bu tip sermayeden yoksunlukla 'batıda' işçi sınıfı mücadelesinin sonuçsuz kalması arasındaki ilişkiye dair değerlendirmeler de içeren bir çalışmam için bakınız, Şennur Özdemir, "Özgün Bir (Orta) Sınıflaşma Öyküsü Olarak Müsiad", *Tezkire*, Sayı 30, 2003.

¹⁸ Yakın dönem uluslararası ilişkiler literatüründe batıya bizzat batılı yazarlarca (özellikle de Müslüman ülkeler bağlamında) 'sahte evrensellik' atfedilmektedir. Richard Falk'un kullanımını için bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre, 2001, s. 254, dipnot 6.

¹⁹ Kavram için bkz. Sander (Gökhan Erdem'in çalışması içinde, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Yönetimlerin Türk Dış Politikasına Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. A. Ü. S.B.F. Ankara. 2002: 65).

zeninin çözülmeye başladığı bu dönemin (çoğu müslüman batı-dışı bağlam, grup ve kültürler açısından) önemi Hodgson'un işaret ettiği bir olanakta vücut bulur: Bu süreç batı-dışı bağlamların "daha az savunmacı, daha aktif ve milli haysiyet ve öz güven açısından artan olanaklarla donanma" ²⁰ olanağına kavuşmalarına eşlik etmiştir. Zira, değişen şartlar altında sözleri ve eylemlilikleri, gerek inişe geçmiş "batı medeniyeti" için gerekse de bizzat kendileri için daha fazla değer ve etkiye sahip olmaya başlamıştır. ²¹

Bilimsel/Moral Kriz ve Yöntem(bilim)sel Karmaşa

Modern durumun kurumlaştığı izleyen yıllarda hedef tahtasına konulan akılcılık prensibi oldu. Öyle ki, mevcut koşullarda akılcılık geleneği temsil eder hale geldi. Bu süreçte, deneysel yaklaşımlara ve pozitivist metodolojiye duyulan inançla birlikte modern bilimin saygınlığı da zedelendi. Zaman, felsefe, tarih, geleneksel kültürler, inançlar ve dinlere iade-i itibar zamanıydı. Seküler düşünce ve laikliğin kriziyle birlikte din ve geleneğe ait alanların yükselişe geçmesi toplumların tarihleriyle araya mesafe koymalarını ve geleneksel kültürlerini tozlu raflarına terketmelerini meşru kılan temel in ortadan kalkması açısından özel bir önem arzeder. Modern toplumun büyümesi yitiliyor ve ona duyulan güven kaybı kendisini bir moral kriz ve başka alanlara yönelim şeklinde ortaya koyuyordu. İnsanlığın tarihsel evrimleşmesinde son durak olarak kalacağına kesin gözle bakılan batılı modern düzenin, zaman içinde kaçınılmaz olan "kurumsallaşma/formalleşme ve katılaşmanın" getirdiği irrasyonelleşme ve gelenekselleşmeden muaf olmadığı bir kez daha ispatlandı. Bir süre üzerinde konsensusa varıldıktan sonra tanımlanıp "yasal/legal" güvenceye bağlanan hususlarda zamanla yaşanan formalleşme ve bürokratikleşmenin beraberinde getirdiği ilave fonksiyon ve anlam kaybı da siyasal ve bilimsel/kültürel düzeylerde yaşanan sistemik krizi legal ve moral açılardan pekiştirdi.

Bilimsel alanda sonuçları itibariyle yerine getirmesi gereken işlevleri göremeyen klasik pozitivist yaklaşımların yerini günümüzde alternatif yöntem arayışları almıştır. Bilimin yerine getirmesi gereken işlev, herşeyden önce, teorik kabullerle dünyanın gerçeklikleri arasındaki örtüşmenin realizasyonunu gerektirir. Oysa, geçmişten günümüze miras olarak aktarıldığı haliyle batılı düşüncenin egemenliği altın-

²⁰ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s. 379. 'Batı'yla etkileşimin kültürel ve dini kimlikleri açısından (artık) bir tehdit olarak algılanmaması durumuyla, 'batılı hegemonya'nın çözülmesi arasında bir bağlantı ve hatta eşgüdüm ilişkisi olduğu kesindir.

²¹ Hakim sosyoloji literatüründe yakın zamanlara kadar batı ile özdeşleştirilen modernlik kavramının "çoğul, alternatif ve/veya batı-dışı modernlik(ler)" (bkz. örneğin, Nilüfer Göle, *İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*. İst: Metis. 2000) biçiminde yer bulmaya başlamış olması analizimizi destekleyicidir.

daki pozitivist bilim dünyasında “soyutla somut”, “bireyle toplum”, “teoriyle uygulama/pratik” birbirinden uçurum kadar uzak gibidir. Bu çerçevede, günümüz bilim dünyasına da kaosun egemen olduğunu ileri sürmek mümkündür. Kültürel etkeni ve inanç ve ahlaki değerleri de bilimsel çalışmanın bir parçası olarak ele aldığı için avantajlı duruma anlamacı gelenek, tekniklere ve katı nedenselliklere kilitlenmiş pozitivist yöntem yerine yoğun olarak ikame edilmeye başlanmakla birlikte kalıcı ve ikna edici bir yöntembilimsel alternatif durumuna da yükselebilmiş değildir. Gerçekliği yansıttığı veya gerçeğe ulaşma konusunda işe yararlığı üzerinde oydaşma sağlanmış yaklaşımların yokluğunda kesin olan, pozitivist yöntem ve tekniklerin terkedilerek kavramsal ve yöntembilimsel yaratıcılığı öne çıkartan felsefi yönelimlerim öne çıkması olmuştur.

Bunun konumuz açısından önemli bir sonucu (batılı olmayan) sosyal bilimcilerin teorik/metodolojik yönelimlerini bilim alanında geçmişin hegemonik gücünü oluşturan batılı bilim adamlarından hazır bir biçimde alıp aktarmalarını anlamsızlaştırmış olmasıdır. Bizatihi batılı bilim insanlarının arayış içinde oldukları için tek bir hegemonik bilimsel söylem sunamadıkları bu dönem batı-dışında üretilen bilginin özgürlük olanaklarını artırdığı kadar onları oluşturulacak yeni alternatifler için başvurulacak kaynaklar durumuna da sokmuştur. Ulusal “birimlerin” gerek iç, gerekse de dış konumlanışlarının yeniden biçimlendiği bu “dünyasal yeniden biçimlenme” ortamında, hiç bir kurum ve kişinin “koşulsuz şartsız” dayanmayı umabileceği herhangi bir hazır kurum ya da formül mevcut değildir. Bundan böyle, hem batılı bilim adamları oluşacak yeni “düzen”e biçim verebilmek için batılı olmayan bağlamlarda geliştirilen yaklaşımlara açıkça ihtiyaç duymaya, hem de batı-dışında bilgi üretenler alternatif yaklaşım ve teoriler geliştirme konusunda giderek artan bir özgüven sergilemeye başlamışlardır.

Bu gelişmeler Weber’in²² “geç kapitalizm”in (bürokratik teknolojik çağ olarak da ifade edilebilecek) “demir kafesi”nden çıkışla ilgili beklentilerinin doğu üzerinden realizasyonu gibidir. Weber’e göre teknolojinin “demir kafesi”nden çıkış, ancak yeni peygamberlerin – yani, karizmatik ve irade sahibi inançlı insan eylemi- ortaya çıkması olabilirdi, ama ekonomik insana ve hantal bürokrasilere dayalı kapitalist sistemin bu tip insanın yeşerebileceği bütün kanalları tıkaması nedeniyle kendisi bu konuda oldukça karamsardı. Çünkü Weber, muhtemelen o şartlarda küçümsediği doğuyu böyle bir yenilenme için

²² Weber, *The Protestant Ethic and Spirit of Capitalism*’de uzun dönemde sekülerizmin eşlik ettiği bir teknik çağın bugün yaşadığımız türden tehlikelerine dikkatimizi çok önceden çekmişti.

bir kaynak olarak düşünmesinin olanaksızlığıyla bunun gerçekleşmesi misyonunu ille de batıya yüklemiş, medeniyet çarkının bir noktada yeniden doğuya doğru kırılabilmesine ihtimal dahi vermemiştir.

II

11 Eylül Sonrası Uluslararası İlişkiler İklimi ve İslami (F)Aktör

Dünyanın yeniden şekillenme sürecinde son dönem uluslararası gündemi belirleyen tartışma, İslami teröre dayandırılan 11 Eylül; ve onu takiben de, uluslararası kuruluşların bile onaylarına ihtiyaç duyulmaksızın Ortadoğu'da alelacele gerçekleştirilen askeri operasyon olmuştur. Bu süreçte, çok derin ve yapısal nedenlerden kaynaklanan "Ortadoğu sorunu"un, bu bölgenin dini olmaya indirgenen İslam'a ve İslam'ın da terör ve şiddetle özdeşleştirilmeye vardırılması ayrı bir talihsizliktir. Askeri bir soruna indirgenmesi mümkün olmayan bir uluslararası meselenin çözümünün askeri önlemlere indirgenmiş olması yapılan bir başka hatadır. Nitekim, uluslararası topluluğun bölgede yaşanan sorunun özünde askeri olduğu ve teröre karşı yürütülen kaçınılmaz bir "kendini müdafaa" olduğu konusunda ikna edilmesine yönelik çabalar da sonuç itibarıyla boşa çıkmıştır.

Tek başına bu süreçte yaşanan gelişmeler bile uluslararası hukuk ve saygın kuruluşların derin bir itibar ve meşruiyet kaybına uğramasına yol açmaya yetmiştir. Çünkü, anlamlandırılması neredeyse olanaksız olan bu savaşta (ya da daha doğru bir ifadeyle tek taraflı saldırıda), gerek ulusal gerekse de uluslararası oluşumlar/birimlerin ortaya koyabildikleri, ne yazık ki, yasal ya da meşru ve hatta izah edilebilir ve anlaşılabilir olarak nitelendirilebilecek bir kavram ve eylem zemininden ne denli uzaklaşıldığını sergilemekten ibaret kalmıştır. "İsrail-Filistin meselesi" olarak nitelendirilen kangrenleşmiş sorun açısından ise insanlık olarak verdiğimiz sınav daha da yüzkızartıcıdır. Olup biten karşısında takınulan tavır hangi uluslararası hukuk, hangi barış, hangi evrensel insanlık değerleri vb.leri ile makul ve meşru gösterilebilir? Oysa (batılı paradigmanın umursamazlığına teslim olan) bizler, öylesine uzun yıllardır seyirdeyiz ki ölümü ve acıyı, adeta kanıksamış durumdayız.

İddia edildiğinin aksine en ileri silahlarla (bile) kısa sürede sonlandırılmayan bu savaş sürecinde yaşanan, bir bakıma, "batılı modern medeniyet projesi"nin yukarıda tartışılan temel bileşenleri açısından "ideal tip"leri ve son kaleleri durumundaki Anglo-Sakson geleneğin (bu gelenek, batılı medeniyet projesinin beşiği olan İngiltere ve ABD örneklerinin "serbest piyasaya" indirgenmiş yorumu/formu olarak özetlenebilir) iflası olmuştur. (Hele de "Irak'a özgürlük ve de-

mokrazi götürme" tezinin, savaşın ardından, ABD ve İngiltere vatandaşlarınınca dahi tepki ve belki de alayla karşılanan bir iddia olduğunu da hatırlayacak olursak Sıcak savaş sonrasında bölgeye yeniden düzen getirme çabalarında "dış dinamiklerden" ziyade bölge içi (İslami) dinamiklerin ağırlık kazanması da her şeyden önce bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kapitalist sistemin krizi olarak tezahür ettiğini ileri sürdüğümüz "uluslararasılıkta kaos" ya da "yeni dünya düzensizliği"nin "İslami faktör"ü özel olarak ön plana çıkardığı iddiamız da (genel olarak doğulu/dayanımcı bağlamların uluslararası ölçekte önemini artırmamasının ötesinde) işte böyle bir (batı açısından umutsuz görünen) uluslararasılık çerçevesi içinde anlam kazanmaktadır.

Bu nedenle, yeni süreçte batı tarafından günümüzde yaşanan bütün olumsuzlukların sorumlusu olarak genel olarak doğu'nun özel olarak da İslam'ın karşımıza çıkarılması ve bu ikisinin uluslararası düzeyde yaşanan güvenlik sorunlarından ve terörden sorumlu tutulduğu kadar demokrasi ve insan haklarına dayalı sistemlerin dünya ölçeğinde yayılmasının da önündeki en büyük engel olarak ilan edilmesi paradoksal olarak zayıflığı ile değil ancak gücü ve potansiyeli ile ilintili olarak anlamlıdır. Nitekim, Irak'ta yaşanan süreç sonrasında yaşananların (Türkiye'nin bu hususta oynadığı olumlu rolün eşliğinde) bu durumu önemli ölçüde değiştirdiği ileri sürülebilir. Terörün İslam diniyle özdeşleştirilmemesi hususunda da demokrasi ve çağdaş düzenlerle İslam'ın bağdaşır olmadığı noktasında da batı dünyasının belirgin biçimde değişen tutumu ortadadır.

Bu çalışmanın iddiasına göre, 11 Eylül ve Irak savaşı sonrasında İslam ile şiddet arasında kurulan organik bağa maledilen terörü de içeren "uluslararası kaos" ortamından sorumlu olan, bu terörün gerçek mahiyeti aktüel anlamda bütünüyle "İslami" olsa da olmasa da, teknolojik-bürokratik toplumları olarak ulusal bazda örgütlenmiş kapitalizmin ve modernleşmeci projenin topyekün/sistemik krizidir. Adı İslam diniyle birlikte anılan terörün yaşanan kaosla bağlantısı ancak konjonktürel olarak kurulabilir. Çünkü, yukarıda ortaya konulmaya çalışıldığı gibi dünyamızın asıl sorunu, tabii olduğumuz bu sistemin topyekün iflasıyla bağlantılıdır. Bu çerçevede, demokrasi, özgürlük, bilgi ve iletişim toplumu, batılı yönetimlerin teknolojik-bürokratik ve rasyonel üstünlüğü gibi savlarla dünya barışının teminatı olarak NATO ve BM gibi oluşum ve kurumların gösterilmesindeki isabetsizlik ve geçersizlik her geçen gün biraz daha inkar edilemez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, son NATO toplantısında Türkiye'ye ve İslam ülkelerine etkin bir yer ve rol biçme çabasının arkasında da böyle bir arkaplan bulunmaktadır.

Doğu'nun²³ ve İslam'ın Yeniden Konumlan(dırıl)ışı

Bu çalışmada biz, inşa edilmekte olan yeni medeniyet açısından doğu ve İslam'ın ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu ileri sürüyoruz, paradoksal bir biçimde tam da "Siyasal İslam'ın İflası"ndan²⁴ emin olunan bir dönemde. Kolayca kurulup-çözülen formal-kurumsal batılı siyasal örgütlenmenin yüzeysel ideolojik aidiyetlerle bağlantılı zaafalarını içerdiği ölçüde sözedilebilir ancak İslam'ın siyasal yanının çök-müşlüğünden.²⁵ Huntington²⁶ da, isabetle, Soğuk Savaş öncesi dönemin ekonomik (ve yine aynı yılların ideolojik) eksenli çatışmalarının yerini günümüzde kültürel nitelikli çatışmanın alacağını/alıldığını ileri sürmüştü. Kanımca, Huntington'ın iddiasını, dünya üzerindeki bütün kültür ve medeniyetlere eşit görev ve etkinlik imkanı doğacağını haber veren bir tez olarak değerlendirmek daha yerinde ve bilimsel bakışın soğukkanlı rasyonalitesinin gerekleri açısından da daha uygun bir seçenektir. Bu noktada, İslam medeniyetine özel bir önem atfediliyorsa şayet, ki ediliyor, bu onun "yeni medeniyet"i şekillendirme konusunda sahip olduğu kültürel/dinsel (ve hatta belki konjonktürel de) avantajlarıyla ilgili olmak durumundadır. İleri sürülen avantajlı durum aşağıda sıralanan üç nokta etrafında ele alınabilir.

Paylaşılan/Ortak Bir "Kültürel Kod"un Varlığı

İdeal tipik doğu ve batı kavramlarıyla yola çıktığımızda, İslam tarihçisi Hodgson, "batı"yla özdeşleştirdiği "teknikalistik kapitalizm"e karşın, batının zıttı olarak kavramlaştırılan İslami mirasın günümüze getirdiği en önemli unsur olarak "din ve dini şuur"u belirtmektedir.²⁷

²³ Çalışma ilerledikçe de görüleceği gibi, aslında burada ileri sürüldüğü haliyle 'İslami/doğulu' bağlam dediğimiz şeyin en kapsayıcı teorik açılımı, modern dönem boyunca batının 'ötekisi' olagelmış bütün dini/kültürel bağlamları, hatta giderek batının kendisini bile içere(bile)n bütünüyle eklektik bir niteliğe sahiptir.

²⁴ Bu arada içinden geçtiğimiz dönemde zaman öylesine hızlı akıp gidiyor olmalı ki, dönemin kaotik ruhunun bir yansıması olarak Roy, neredeyse bu kitabında ileri sürdükleriyle taban tabana zıt ve bizim buradaki perspektifimizi destekleyen türden düşüncelerle dolu yeni kitabını çoktan okurun bilgisine sundu bile: Olivier Roy, *Küreselleşen İslam*. İstanbul, Metis, 2003.

²⁵ Buradaki temel karşılıklı, 'doğunun tarih ve kültürel derinliği olan geniş anlamda siyaseti'ne karşılık 'araçsal akıl kullanıma dayalı, yararcı ve manipülatif batılı dar anlamda parti siyaseti'nden kaynaklanır.

Bu eksenle bir tartışma yürüttüğüm bir başka çalışma için bakınız: Şennur Özdemir, "MÜSLAD ve HAK-İŞ'i Birlikte Anlamak: Sınıflı Bir 'İslami Ekonomi' mi?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt 6, İstanbul, İletişim, 2004, s. 382-3.

²⁶ Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations," *Foreign Affairs*, No 72, 1993.

²⁷ *İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih'de* (1995, Cilt III, s. 432-36) Hodgson, İslami doğuyu 'dini şuur' noktasında taşıdığı ağır sorumluluğu hatırlatarak adeta göreve çağırılmaktadır: Zira, 'batı'yla eklemlendiği andan itibaren, oradaki sorunların artık "doğu"nun da sorunları haline geleceği için, 'İslam medeniyeti'nin devamı olan

Bu saptamasıyla Hodgson, doğulu bağlamın mevcut dünya medeniyetine yapacağı katkının “kültürel/dinsel” planda olacağını ima eder. Zira, batının moral ve kültür alanında deneyimlediği kriz, seküler ve pozitivist akılcılığının mevcut kültürel dinamizmi eritmesinden daha fazla onun habitusuyla ilintili bir yanı mevcuttur: Parçalı/sınıflı kültür yapısıyla ortak bir kültürel koddan yoksun batıya karşın güçlü bir sözel kültür ve muhalefet geleneğine sahip doğulu habitusun tek bir güçlü ortak kültürel koda sahipliğinden kaynaklanan bir avantajdır burada sözkonusu olan.

Bu bakımdan “sihirli” ayırma (Weberyen analizden kalıkarak) ekonomistik/maddeci, hiyerarşik ve parçalı (ki yukarıda kısaca ele alındığı gibi bu, “ulus-devlet” oluşumlarının da tarihsel/kültürel temelini oluşturur) *batılı* formasyon ile kültüre öncelik tanıyan, paylaşımcı/dayanımcı, eşitlikçi ve içerici *doğulu* formasyon arasında yapılmaktadır.²⁸ Tarihsel derinliğe sahip doğulu sınıfsız toplum yapısının anlamı, toplumun bütününe en temel ihtiyaçları garanti altına alınmış devasa bir “orta-tabaka”dan²⁹ teşekkül etmesidir. ‘Batı’nın yaygın kesimlerin eğitim ve kültürle ilintisi söz konusu olduğunda sahip olduğu sefaletine karşın³⁰ doğulu/İslami bağlamın sahip olduğu elverişlilik, paylaşılan ortak bir kültürel değerler ve inanç setine sahip olması yanında derin tarihselliğe sahip yaygın eğitim olanaklarıyla da ilintilidir. Kültür ve eğitimin ayrıcalıklı sınıfların bir ayrıcalığı olagel-

bu unsur, insanlığın “manevi birliği”nin sağlanmasında bu nedenle özel bir rol oynamaktadır.

²⁸ Batının ideal tipik teknikalistik-ekonomistik düzenine ve onun ekonomik insanına karşı çağdaş sosyo-ekonomik doğulu formasyon için önerdiğim ‘sosyolojik İslamilik’ kavramlaştırmasını ve İslami(leşmiş) insanı tartıştığım çalışmam için bkz. Özdemir, “MÜSİAD ve HAK-İŞ’i Birlikte Anlamak”, s. 864 vd.; Ayrıca bkz. Şennur Özdemir, “Pre-Sendikal Gelenek(ler) ve Kültürel Faktör: ‘Ekonomik İnsan’a Karşı ‘İslam İnsan’ Mı?’” *Mülkiyetiler Birliği Dergisi*, Cilt XXVII, Sayı 239, 2003.

²⁹ Klasik Osmanlı sosyo-ekonomik düzeninin özellikleri ve tabakalaşma dinamikleri için bakınız., Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi*, Tebliğler, 1989; ve Şerif Mardin, “Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye’de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci”, *Felsefe Yazıları*, 1983.

³⁰ Sınıflı yapısıyla batı’nın kültürel üstünlüğünden sadece üst sınıfların tekelinde ve hizmetinde olduğu ileri sürülebilecek kültür ürünleri (*high arts*) açısından geçerlidir. Yaygın kesimlerin besleneceği kültür kanalları açısından batının zaafı açıktır. Kapitalizmin bencil çıkarları uğruna manipüle etmeyi meşru gördüğü yaygın kültürel ortamı bu nedenledir ki “kitle kültürü” ve/veya “popüler kültür” olarak yansıtılır. Bunun en büyük sakıncası, aynı toplumun üyesi olan insanlar arasındaki hiyerarşinin varlığının bu yolla meşrulaş(tırıl)mak suretiyle sınıflı-parçalı yapının derinleştirilmesidir. Böylesi bir kültürel sınıfılık/parçalılık ortak paydasını paylaşmıyor olsak da ne yazık ki bize de sirayet eden popüler veya kitle kültürü benzeri nitelendirmeler, Alman ekolü’nden kaynaklanan ve bizim paylaşmacı ve ortak kültürel koda dayalı sosyo-ekonomik düzenimize de uyan kültür kavramından oldukça farklıdır: İlkinde yaygın kesimlerin özne olma olasılığının dışlanmasıyla.

diği batı karşısındaki ayrıcalıklarından bir başkasıdır doğunun yaygın kültür açısından sahip olduğu zenginlik –zengin sözel kültürel kaynakları ve informal eğitim kanallarıyla.³¹

Batının bu kültür eksenli sefaleti hususunda dikkatimizi kapitalist sistemin bürokratik demir kafesine çeken Weber gibi Hodgson'ın³², “batılı medeniyet”in (ya da modernliğin) asıl sorununu kültürel yokoluş (ya da yaygın/kitleselel kültürün yokoluşu) olarak insanların anlam dünyalarının derinden zedelenmişliğine çekmiş olması son derece anlamlıdır. Hodgson bu nedenle “kültürel ya da manevi diriliş”e tekabül edecek bir “yaratıcı kitleselel kültür”e duyulan gereksinimin altını çizmiştir: “Yeni bir moral vizyon’un yaratılması zorunludur” ve bu iş sadece kültürel olarak sefil durumda bulunan ‘batı’ya bırakılmaz (s. 456). Batılı kapitalizm popüler kültürün ötesinde güçlü ve derin bir kitleselel kültür yoksunluğu çektiğinden³³ Hodgson doğunun katkısını, tam da bu paylaşılabilir bir “ortak kültür kodu” için model sağlama kapasitesinde görür (s. 455). Ancak, doğunun kültürel üstünlüğünün salt paylaşımcı niteliğinde aranmaması gerekir. Gerek Allah’tan başka dünyevi otorite tanımama biçiminde tanımladığı “Allah’a kulluk” ilkesinin dinamize edici ve özgürleştirici kapasitesi, gerek bir ruhban sınıfına dayanmayıp her inanana eşit ağırlıkta sorumluluk yükleyen doğası, gerekse de (sivil) toplumun bütün toplumun pratik/ahlaki ve dini eğitiminde aktif rol üstlenmiş olmasıyla İslam medeniyeti birey tekleri nezdinde de büyük bir zenginliğe ve derinliğe sahiptir.³⁴

³¹ Buradaki iddianın üzerine oturtulduğu tarihsel/habitual temel ve örgütsel mekanizmalar için bkz.: Özdemir, “Bilgi Sosyolojisi Açısından “Doğu” ve “Batı” ”.

³² Bkz. Hodgson, *İslam’ın Serüveni*, s. 448.

³³ Batı’nın, ‘ekonomik insanı’nu motive etmek için paradan ve acımasızca hüküm süren insanlık-dışı bir rekabetten başka motive edecek gücünün kalmaması özellikle de büyük adanmışlıklar gerektiren meslek alanları ve sanat ve bilim dallarında sinyal vermektedir: Örneğin, Almanya’da, muhtemelen eğitim sisteminin katılığıyla da birleşince, *batılı habitus* günümüzde üniversite eğitimini ilkökul seviyesinde teşvik edilmeye çalışılan bir konuma oturtmuştur. Buna karşın, toplumsal saygınlık, meslek vb.lerinin eğitim ve diğer maddi olmayan kriterlerle ölçüldüğü (ve paranın toplumsal saygınlığı otomatik olarak getiremediği ve/veya engelleyemediği) ülkemizde herkesin her koşulda sonuna kadar okumak istemesi, neredeyse dolaylı caydırıcı tedbirlerin alınmasına yol açmaktadır. Bilimsel ve kültürel açıdan canlılığını hala koruduğu iddiasındaki ABD bile, çok çalışmayı gerektiren mühendislik mesleği dahil bu alanlarda beyin göçüne dayanmaktadır. Halihazırda kültürel, bilimsel ve sanatsal canlılığının kaynağındaki insani ögenin niteliğine bakıldığında, karşımıza yine en geniş anlamıyla ‘batı’nın yoksanan/ötekileştirilen dinamikleri çıkmaktadır.

³⁴ Bu iddialarla ilgili olarak bkz. Özdemir, “Bilgi Sosyolojisi Açısından “Doğu” ve “Batı” ” ve Özdemir, MÜSİAD ve HAK-İŞ’i Birlikte Anlamak. Davutoğlu da bir çalışmasında (“Medeniyetlerin Ben-İdrakı”, *Divan, İlmi Araştırmalar*, Cilt 2, No 3, 1997, s.34) ‘İslam medeniyeti’nin, “güçlü-ben idrakinin ‘insan biri’ni kuşatan algılama eksenini” açısından taşıdığı derinliğe işaret ediyor.

İslami Kozmopolitanizm (Çoğulcu ve Eklektik Doğulu Tarihsellik)

Hodgson'ın doğulu/İslami bağlamı göreve çağırıcısına vurguladığı bir diğer nokta da Müslümanların, kendi dinlerinin "en çeşitli durumlarla alakalı olduğu"nun ve 'kozmpolit' tarihsel miraslarının bilincine yeniden varmalarının önemi olmuştur.³⁵ Bu, özellikle ulusal(cı) modelin krizde olduğu ve kimlik ve fark konularının yeniden "uzlaştırılması" zorunluluğuyla karşı karşıya olduğumuz içinden geçtiğimiz gibi bir dönemde, İslami bağlamın ikinci önemli avantaj noktasını oluşturmaktadır: Farklılıkları oldukça uzun bir tarihsel dönem boyunca uzlaştırmış bir medeniyet pratiğine sahip olmasıyla ilintili olarak böylesi bir tarihselliğin ve *habitual* çerçevenin elverişli bir uygulama zemini sağlayacağı açıktır. Çok değişik medeniyet ve kültürleri eklemleyebilen ve bir arada çoğulculuğu içinde yaşatabilen bir "dünya medeniyeti"nin altına uzunca yıllar imzasını atmış olma özelliği nedeniyle İslami bağlamlar –özellikle de doğulu/İslami bağlamın ideal tipik temsilcisi sayılan Osmanlı düzeni, günümüzün kültür ve fark konularıyla başı dertte uluslararasılık bağlamı için giderek artan bir bilinçle dikkat yöneltilen ortamlarını oluşturmaktadır.

Nitekim, tarihsel olarak Osmanlı'nun mümkün kıldığı bu eklektik-içerici varoluş esasen çağdaş koşullar altında informal olarak hüküm sürmeye devam etmektedir: Müslüman nüfusun kapsadığı ilintili olduğu coğrafi alanın genişliği de dikkate alındığında –ki bunun mümkün kılan da O'nun diğer dinlere kıyasla etnik ve kültürel farklılıklar boyunca eşsiz içericiliği ve eklenebilme kabiliyetiyle bağlantılıdır- yeni dönemde tayin edici ve kurucu/yapıcı bir unsur olarak İslami bağlamın oynayacağı kritik rolün inkar edilmesi iyice olanaksızlaşır. İslam dininin halihazırda coğrafi olarak neredeyse bütün dünya üzerine yaygın bir niteliğe sahip olması ve dünya nüfusunun yaklaşık 1/3 kadarının Müslüman olmasının sağladığı nüfus avantajının uluslararası dengeler bakımından dikkate alınması gereği, hayatiyet arzeden noktalar arasında sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından "İslami faktör"ün ulusal temsil düzeyinde de (Orta)doğuyla sınırlı kalmayarak Afrika ve Asya yanında Avrupa'yı³⁶ da içerir hale gelmesi (örneğin, "Avrupa Güven-

³⁵ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s. 456.

³⁶ Buradaki bilgiler için bkz. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 250-268. Ayrıca, Avrupa'daki müslümanların nicel ve nitel önem ve ağırlıklarını ve karşı karşıya oldukları problemleri ele alan iki çalışma için bkz. Cesari "Avrupa: İslami Bir Kesit", Larry Poston et. al. (der.), *Avrupa-Amerika Müslümanları*, çev. Cem Demirkan et. al., İstanbul, Gelenek, 2003 ve

lik ve İşbirliği Anlaşması"na taraf olan tek müslüman ülke Türkiye iken, bu sayı 1990'ların sonunda 9'a çıkmıştır) bu çerçevede ayrıca önemlidir.

Bu durumda insani ve kültürel potansiyel(ler)in ayrıca bir öneme sahip olduğu günümüz gerçekleri, bir zamanlar modernleşmenin gerekleriyle bağdaşmayacağı ileri sürülen "İslam ve diğer doğu kültür ve medeniyet ürünleri"nin, ortaya çıkmakta olan yeni dönemin ruhuna damgasını vurma kapasitesi açısından oldukça zengin bir potansiyele sahip olduğuna işaret etmektedir. (Her ne kadar, son dönemde özellikle de "Orta-doğu" siyaseti ekseninde "sıkışan" uluslararası siyaset açısından İslam-diktatörlük-terör özdeşliğinden "medet umulan" ve giderek inandırıcılığını yitiren bir sav halen tam olarak terkedilmiş değilse de.)

"Hegemonik Güç"ün Ötekisi Olmaktan Gelen Dolaylı Bir Avantaj

Son olarak belirtilmelidir ki, en önemli avantaj, kendi özellikleriyle ilintisiz bir noktadan kaynaklanır: Bizatihi "batı" tarafından "batının ötekisi dahası antitezi" olarak ilan edilmiş olmasıyla bağlantılı olarak doğu ve İslam'ın, şu anda krizde olan *batı* medeniyetinin güçlü olduğu dönemlerde *doğulu-İslami modeli* kendi anti-tezi olarak algılamış ve ilan etmiş ve hatta kendisini İslami modelin zıttı olarak kurmuş olmasından kaynaklanan dolaylı bir avantajdır burada sözkonusu olan. Modern dönemde zıtlılaştırıcı-dışlayıcı dikotomik bakış açısı ve kavramlaştırma anlayışının hakimiyetine karşın, bu "İslami/doğulu" bağlamın içinde bir çok bakımdan zaten "doğu"lu kültür ve medeniyet kaynaklarıyla etkileşimi içinde olgunlaşan³⁷ -"batı medeniyeti"nin kendisinin bile içerilebilme kapasitesi,³⁸ doğulu bağlamın bir başka avantajı durumundadır.

Esasen ileri sürülebilir ki, doğunun habitusu açısından bu avantajlı konum yeni ortaya çıkmış değildir. Problem, batılı medeniyetin kendisini farklılıkları reddedecek biçimde batı-dışı dünyaya dayattığından kapitalizmin birleştirici-homojenleştirici özelliklerinin olumlu

Esposito, "Bir Batı Olgusu Olarak İslam", Larry Poston et. al. (der.), *Avrupa-Amerika Müslümanları*, çev. Cem Demirkan et. al., İstanbul, Gelenek, 2003). İslam dininin ABD'li siyahlar arasında yaygınlaşmasının tarihsel seyrini konu edinen bir başka çalışma için de bkz. Abdülbaki Keskin, *Siyahların Dramı: Afrika Asıllı Amerikalı Müslümanlar*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998).

³⁷ Bkz. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s. 403.

³⁸ Dolayısıyla, yeni medeniyet öngörümüz batının dışlandığı bir formasyona tekabül etmez. Kaldı ki, her yeni oluşan şeyin, zaten eskinin üzerinde şekillenmek zorunda olduğu ölçüde, en az yarı yarıya 'eski'nin ta kendisi olduğu basit bir bilimsel gerçekliktir. Aslında abesle iştigal anlamına gelen böyle bir sorunsalın varlığından bile ne yazık ki (bir önceki hegemonik medeniyet formunun batılı *orijinine* dayanarak onu sadece batıya mal eden) dışlayıcı, hiyerarşik ve kategorik batılı zihniyet sorumludur.

rol gördüğü yerde doğu için yapay bölünme ve parçalanmalar, dolayısıyla kapitalizmin çıkarları doğrultusunda güç yitimleri gündeme gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Doğuda ortaya çıkan "ulus-devlet"ler içinde Türkiye'nin özgül bir yere sahip olması ve İran'ın diğer İslam ülkeleri arasındaki ayrıksı konumu öncelikle sahip oldukları güçlü devlet geleneği³⁹ arkaplanlarıyla anlam kazanmaktadır. Bu çerçevede, kendi iç özellikleriyle bağdaşmaması nedeniyle doğu için (zorlu) geçen uluslaşma süreçleri, bu iki ülke için bir biçimde (modern kriterler açısından) baş edilebilir olurken, Arap ülkeleri örneği için aynı şeyi söyleyemiyoruz: Tarihsel olarak devlet yönetme deneyimi bulunmayan kabile ruhu ağır basan bu toplumlar açısından bu durum yapay bölünmeler yaratmakla kalmamış, modern bir bürokratik devlet aygıtını oluşturacak toparlanmaya bir türlü kavuşamadıklarından oldukça dezavantajlı bir durum yaratmıştır. Oysa, biliyoruz ki, bu ülkelerin yaşadığı bocalama ve başarısızlık batının Oryantalist paradigması gereği yakın zamanlara değin bütünüyle İslam dinine atfedilmiştir. Peki, batılı kapitalizmin emperyalist ve sömürgeci özelliği yanında içsel bir unsur olarak sözünü ettiğimiz çağdaş düzenin olmazsa olmaz bir unsuru olan "ulus-devlet"e temel oluşturacak güçlü bir bürokratik devlet geleneğinden yoksunluğun ötesinde bu savın mahiyeti ve gerçekler açısından taşıdığı mesaj nedir? Bu soruya bir yanıt verebilmek, ancak doğu-batı zıtlaşması savının özünü oluşturan bir başka sorudan hareketle mümkün olabilir:

İslam, "Demokrasi ve Kapitalizm"le Bağdaşmaz mı?

Bilindiği gibi, modernizmin "altın çağları"nda İslam ve kapitalizm/demokrasinin bağdaşmazlığından kuşku duyulmamıştır. Bu iddia sadece batının oryantalist bilim adamları için değil aynı zamanda kültürlerini savunup korumaya çalışan doğulu toplum ve düşünürleri açısından da geçerlidir. Dolayısıyla, savlanan bağdaşmazlığın bir iddia olmanın ötesinde doğu ve batı arasında klasik düşünürlerce de vurgulanan bildik farklılıklardan kaynaklandığına kuşku yoktur.⁴⁰ Weber'in çok önceleri dikkatimizi çekmiş olduğu gibi, bu modeller

³⁹ Türkiye'de devletin "sosyal mühendislik" yapmak suretiyle üstlendiği modernleştirici rol, salt doğulu/İslami gelenekle sınırlanamaz: Bu, ideal tipik Anglo-Sakson modele kıyasla geç sanayileşen batılı ülke örnekleri için de geçerlidir ve bilindiği gibi toplum mühendisliğinin batıdaki tipik örneği *katolik* Fransa'dır.

⁴⁰ Tam tersine, kuşku duyulması gereken, bu bağdaşmazlığa atfetmeye alışık olduğumuz olumsuz rol olmalıdır: Çağdaş koşullarda bu bağdaşmazlığı sorun haline getiren kapitalist kalkınmayı mümkün kılan sınıfsal sömürü olduğuna ve altyapısal olarak bu ikisi arasındaki temel uyumsuzluğun doğunun sınıfsızlığıyla bağlantısına binaen. (Bu konuda tarihsel gerçeklikler ışığında yapılan bir özgün Marksist yorum için bkz. Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni: Kuruluş ve Yükseliş Dönemi*, A.Ü. SBF Yayınları, No. 428, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979, s. 123 vd. yukarıda değinilen bağlam için özellikle bkz. s. 215).

("doğu"lu ve "batı"lı) arasındaki uyumsuzluk, boş ve salt ideolojik bir iddia olmaktan öte tarihsel, sosyo-kültürel ve siyasal karşılıkları olan bir gerçekliğe tekabül etmekteydi.

Ancak, sonuç olarak sınıflı toplum olma ve olmama temelinde anlam kazanan (ve esasen eklemelenememenin ana gerekçesini oluşturan) temel farka karşın yeni ortaya çıkan bu (batılı) medeniyetin özellikle teknolojik üstünlüğü noktasında kendisini bütün dünyaya dayattığı subjektif unsurları aşan bir tarihsel gerçeklik durumdadır. Özellikle de bizim ülkemiz gibi coğrafya ve tarihsel bağları itibariyle batıya yakın olan ülkeler açısından kapitalist toplum formasyonu ile bir şekilde uyum sağlamanın kaçınılmazlığı sözkonusuydu. Kendi özellikleriyle uyumluluk kriterini de elden geldiğince gözetmeye çalışsa da değişme zorunluluğuyla karşı karşıya kalan "doğu"nun, bu süreç kapitalizmle görece geç eklemelenen batılı ülkelere kıyasla ilave başka bazı zorluklara maruz kalacakları açıktı. Zira, benzer bir eklemelenmeyumlanma zorluğunun aynı şiddette olmasa da Anglo-Sakson (ve Protestan) olmayan "*batının katolik kıta Avrupası geleneği*"nde de çıplak gözle dahi tespit edilebilir.⁴¹ Dolayısıyla, bir sonradan eklemelenme deneyimi olmaya yazgılı olmanın getirdiği ilave zorlukları da içeren bu süreç, *meselenin* salt doğulu bağlamın "öz"sel yetersizliği veya batının kasti oryantalist ve sömürgeci pratikleri ekseninde izah edilemeyecek çok yönlü kompleks doğasını ve bu bağlamlara ait tarihin ilişkisellikler içinde yeniden okumanın önemini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bu ve diğer çalışmalarımda içini yeniden doldurmaya çalıştığım halleriyle doğu ve batı gerçeği, gelinen noktadaki dünya konjonktürünün özellik ve ihtiyaçları ekseninde değerlendirildiğinde İslam-demokrasi bağdaşmazlığı savını desteklemek şöyle dursun katılımcı ve kültürel alanla tamamlanmış derin demokrasi arayışına kilitlenmiş dünyamızda tam aksini düşünmeyi gerektiriyor. Zira, doğulu bağlam, (sivil) toplum, ekonomi ve siyaset/Devlet işleyişinin içiçe geçmişliği içinde bir model olarak Hegel'in kutsal ve Gramsci'nin bütüncül toplum özelemlerini yansıtmaktadır. Bu bağlam insanların iktidar (buradaki "iktidar" kavramlaştırması formal ve belli bir merkezde toplanmış değil informal ve gündelik kültüre içkindir; bu nedenle de 'doğu'nun düşünce ve pratiklerine uygun olarak ve/veya Foucault'un kullandığı anlamda en geniş ve yaygın açılımlarıyla o-

⁴¹ Ashında batılı ülkeler için ne tek tip bir kapitalizm ne de yeknesak bir kapitalleşme serüveni sözkonusudur. Gelişmiş batılı ülke örneklerinde kapitalizmin kültürel-toplumsal farklara göre nasıl da farklı biçimler alabildiğine odaklanan türden çalışmalar ne yazık ki bilim literatüründe yenidir. Böyle bir çalışma için bakınız: Charles Hampden-Turner ve Fons Trompenaars, *The Seven Cultures of Capitalism: Value Systems for Creating Wealth in the United States, Japan, Germany, France, Britain, Sweden, and the Netherland*, New York, Currency, 1993.

kunmalıdır) ile ilişkisi sürekli bir (ille de çıplak gözle kolayca görülüp gözlemlenemeyen) gözetim/denetim ve kontrol sürecinin aktif bileşenleri olma biçimindedir: Bu nedenle de doğulu bağlamın dayanışma kaygısıyla çelişmeyen rekabet ve eleştiri ortamının aktörleri krizdeki temsili demokrasinin katılımcı demokrasiye dönüşümünde ilham alacak model insanı bile oluşturabilirler.

Kapitalizmin Derin Yapısal Krizi ve (Post)kapitalizm(le) Eklemlenen İslam

Bu durumda, tarihsel olarak sosyo-ekonomik yapısal gerçeklerle o kadar da çelişmeyen bu oryantalist tezin günümüz gerçekleri açısından yeniden anlamlandırılması gerekmektedir. Zira, sömürgeci olmayan türden bir piyasa işleyişiyle İslam dini arasında bir uzlaşmazlıktan sözedilmesi şöyle dursun bir tamamlayıcılık ilişkisi olduğu dahi ileri sürülebilir. Bu içsel özelliğin yanısıra, çalışmanın ilk bölümünde bütün yönlerine kısaca değinilen kapitalizmin topyekün bir sistem olarak içine girdiği derin yapısal kriz ve bununla bağlantılı olarak geçirdiği değişimlerin doğulu niteliği (küreselleşmenin paradoksal olarak geleneksel ve/veya doğulu özellikler olarak kabul edilen küçük ölçeği ve esnek-informal formları öne çıkarması gibi)⁴² İslam dünyasının sosyo-ekonomik ve siyasal alanlarda dünya ile eklemlenmesini ve uluslararası ilişkilerde etkin bir taraf olarak yerini almasını mümkün kılan bir etkidir.⁴³ Klasik modernleşmeci doktrinde eski/geleneksel düzenin uzantıları olarak mutlaka ortadan kalkacağına inanılan bu eşzamanlı olarak hem yeni hem de eski formların batı dünyasında öne çıkışı da ancak böyle bir çerçeve içerisinde bütünüyle anlamlandırılabilir: Esnek uzmanlaşma vb. kapitalizm-sonrası bir aşamayı gösteren nitelendirmeler ile geleneksel olması gerekçesiyle modern alandan dışlanan batı-dışı kültürel özellikler arasındaki bağlantı açıktır. Bu yeni dönemi karakterize eden özelliklerin, batının sistemik krizini çözüm olarak sarıldıkları çare ve usullerin “doğulu” karakterinin altını çizmek önemlidir. Konumuz açısından bunun anlam ve önemi, İslam’ın (ve diğer dayanışmacı/doğulu bağlamların) kapitalizmle eklemlenmesini zorlaştıran unsurların bizatihi batılı ülkeler tarafından terk edilmiş olmasındadır.

⁴² Bu durum kendisini, literatürde “küresel paradoks” olarak nitelendirilen “dünya ekonomisi büyüdükçe küçük oyuncuların gücünün artıyor” olmasında –bu süreç büyük şirketlerin zorunlu olarak çoğu özerk küçük parçalara bölünerek parçalanmasına yol açtığından- gösterir (örneğin bkz. Mehmet Behzat Ekinci, “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu ve İşletmelerin Bu Süreçteki Yeri”, <http://www.Akademiktisat.sitemynet.com>.)

⁴³ Burada ileri sürülen eklemlenme savının detayları (ve savın dayandırıldığı açıklama evreni ve kaynaklar) için bkz. Özdemir, MÜSİAD ve HAK-İŞ’i Birlikte Anlamak, s. 839-42.

“İdeal tipik” içeriği ve anlamıyla klasik kapitalist modelden bu uzaklaşma, (batılı) kapitalizmin sadece İslami değil, ama diğerlerine bir zemin hazırlayıcı biçimde öncelikle ünlü “Japon modeli ya da mucizesi”ni de içeren, “küçük olan” a ve toplum-topluluk dayanışmasına dayalı (ya da bunlara önem ve öncelik veren) *doğulu* özelliklerle donanmaya başlaması biçiminde tezahür ettiği ileri sürülebilir. Çünkü “batı”, kendi “ideal tipik” modelinin sorunlarını aşma sorumluluğuyla karşı karşıya kaldığında uygulamadaki başarılı sonuçlarıyla da farklılığını koruyarak⁴⁴ kendisiyle eklenilebilmiş ilk bütüncül (alternatif) model olarak karşısında onu bulmuştur. Batı’nın belki bazı tekil sorunlarının çözümü adına başlattığı bu modeli ciddiye alma, kendisine ondan birşeyler katma sürecinin ulaştığı dönüştürücü ağırlık, günümüzde artık ideal tipik anlamıyla kapitalist modelin “post” formu biçimde bile olsa tartışma götürmez bir gerçeklik noktasına ulaşmıştır. Sonuç olarak, içinden geçilen sürecin sonucunda ortaya çıkacak yeni “ideal tipik” modelin oluşumunda ağırlıklı rol oynayacak (f)aktör, kavramın en genel ve en kapsayıcı anlamıyla belki de “batı”nın bütün ötekileri’ni temsilen doğu olacaktır.

Sermaye birikiminin az sayıda elde büyük miktarlarda birikmesiyle uyumlu olmayan “kapitalizm”in ekonomik anlamda İslami-doğulu bağlamla bağdaşır bir nitelik kazanmaya başlaması “doğu” açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Eşitlikçi-adaletçi-paylaşımçı “doğulu-İslami bağlam”ın küçük ölçekli işletme temelli bir “kapitalist işleyiş”le çok az sorunu olacağı açıktır. “Kapitalist işleyiş” kavramına karşılık gelmek üzere, burada, daha genel, nötr ve daha da önemlisi zorunlu olarak büyük miktarlarda birikime karşılık gelmeyen “iktisadi işleyiş” nitelemesini tercih etmek yerinde olacaktır.⁴⁵ İkinci olarak, “batılı hegemonik söylem” ve genel olarak mevcut üst yapısal kurum ve mekanizmalardaki zayıflamaya paralel olarak güç kazanan doğulu/İslami bünye, bu süreçte tepkisel bir radikal siyasal söylem olma niteliğinden uzaklaşarak kendisini (batılı formlar karşısında savunmanın ötesinde) “rasyonel” bir biçimde (yeniden) inşa edip yaratabilir ve başkalarının da hizmetine sunabilir hale gelmiştir.

⁴⁴ Farklılığını koruyabilme noktasında “Japon mucizesi” için şöyle bir açıklama yerinde olacaktır: İlk olarak bu husus, Hıristiyan-İslam karşıtlığından türetilmiş ideal tipik ‘doğu ve batı’nın coğrafi yakınlık ve tarihsel bağlar nedeniyle esasen ne geçmişte ne de günümüzde sosyo-ekonomik gerçekliklerini asla birbirinden kopuk/soyutlanarak kuramamış olmalarıyla bağlantılı olarak anlam taşır. İkinci olarak ise, geçmişte Osmanlı İmparatorluğu’nun, günümüzde ise Türkiye’nin temsil ettiği sosyolojik ‘ideal tipik doğu’nun neden ve nasıl eşzamanlı olarak hem doğuyu temsil edip hem de doğu ve batı arasında köprü olabildiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

⁴⁵ MÜŞİAD örneği özelinde kapitalizm ve burjuvazi gibi ideal tipik batılı kavramlara gösterilen dirençle ilintili açıklamalar için bkz. Özdemir, MÜŞİAD ve HAK-İŞ’i Birlikte Anlamak, s. 847-54.

Batı-dışı bağlamların dünya ekonomileriyle (veya kapitalizmle) eklemlenme kervanına katılmalarında, "savunmacı" ve tepkisel "batı-dışı" (bizim örneğimizde "İslamcı") tutumun değişmesinin önemi büyüktür. Bir bakıma İslami bağlamların kapitalizmle (ve modern anlamda demokrasiyle) tam anlamıyla eklemlenebilmesi için (ne yazık ki 'sahte evrensellik' ve siyaseten pasif temsil ediciliğin ötesine pek de geçememiş olan) dışlayıcı⁴⁶ "ulus-devlet kapitalizmi"nin krize girerek bilindik politikalarını terketmesini 'beklemek' gerekmiş gibidir. Son gelişmeler, hem doğulu hem de batılı bakış açısından hoşgörü, demokrasi ortamı, iktisadi ve teknolojik ilerleme ve diğer batıyla sınırlı olduğunu düşündüğümüz özelliklerle İslam arasında hiçbir uyumsuzluk olmadığını kesin bir biçimde ortaya koymuştur.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri, ideal tipik 'İslami doğu'nun Türkiye'de MÜSİAD örneği⁴⁷ üzerinden dünya ile özgün eklemlenme dinamiklerini belirginleştirmede bir katkı sağlamayı amaçlıyor.

III

"Model Ülke" Türkiye ve İslam

Çalışmanın ilk bölümlerinde çerçevesi çizilen "kaotik uluslararasılık"ın yarattığı yeni koşullar içsel özellikleriyle birleşince, Türkiye kendisini yepyeni bir uluslararası ilişkiler düzeneği içinde buldu: Batının laik-demokratik tecrübesini İslami özünü korumak suretiyle deneyimlemiş olması ve "batı"yla yürüttüğü kesintisiz ve salt negatif bir tepkiselliğe dayalı olmayan ilişkisi (diğer İslam ülkelerinin sömürge deneyimi nedeniyle düşmanca sayılabilecek bir ilişkiyen), Türkiye'yi mevcut "uluslararasılık kaosu" (bu koşullar bir zamanın iki çatışan kutbu durumundaki doğu-batı etkileşiminin zaruri hale getirdiğinden) ortamında özel bir yere oturtmaktadır. Bu yeni ortam, aynı zamanda medeniyetler arasında köprü ülke olma işlevi nedeniyle belki de, en çok Türkiye'yi kendi içinde olduğu kadar dünya ölçeğinde de zorlu bir yüzleşme zorunluluğuyla (yeniden) karşı

⁴⁶ AB'ye üyeliğin katı kriterlere bağlanmış olması, kendisine yabancı bünyelerle değil bütünleşme, herhangi bir şekilde irtibata geçme konusunda bile ciddi gerekçelere ihtiyaç duyan batı dışlayıcı habitusla bağlantılıdır. (Hıristiyan demokrat Angela Merkel'in Türkiye sorununu 'ayrıcılık statüsü' ile çözüme önerisi burada sözü edilen *habitual boyuta* iyi bir örnektir.) Buna mukabil, 'doğulu' bağlam için tam aksine içermemek için gerekçeye ihtiyaç duyulur.

⁴⁷ Burada dayanan gözlem ve bilgiler, doktora çalışmam *Religious and Socio-Economic Transformation of Turkey: The Case of the MÜSİAD (The Independent Industrialists and Businessmen's Association)*, Ankara, METU, 2001 için gerçekleştirdiğim alan çalışmalarına dayanmaktadır.

ama siyasal ortamı çağın özelliklerinin keskinleştirdiği bir laiklik-İslam çatışmasının konusu olan bir ülke olarak Türkiye'nin, özellikle de "İslami faktör" sözkonusu olduğunda çifte "yüzleşme" zorunluluğuyla karşı karşıya bulunduğu ileri sürülebilir. Zira, bir bakış açısından daima doğu ile batı arasında bir yerde durduğundan, bir başka bakış açısından ise, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte batılı modeli/paradigmayı benimsemiş olduğundan hem kendi "yerel"i hem de batının içine girdiği kriz durumuyla sert bir biçimde hesaplaşmak ve yüzleşmek durumundadır Türkiye.

Kapitalizmin ve onun dünya ölçeğinde ortaya koyduğu "uluslararası" düzenin kriziyle İslam arasında yukarıda kurulan bağlantının Türkiye'deki tezahürü, "kaos-öncesi" dönemde Türkiye'nin önemini, diğer Müslüman ülkelere kıyasla sahip olduğu demokratik/laik ulus-devlet temeli olmaktan çıkararak farklı bir niteliğe büründürmesi olmuştur. Bugünkü şartlar altında Türkiye'nin önemi, İslam ülkelerine benzemeyen "ılımlı" Müslümanlık için bir model oluşturma kapasitesi açısından vurgulanmaktadır. Yani, "kültürler ve dinlerarası diyalogun" önem kazandığı bu yeni kaotik ortamda Türkiye'nin dünya için (burada "dünya"dan kasıt, eski dönemin güç odakları ya da süper güçleri değil; ABD-AB, "Türki" Cumhuriyetler, İslam ülkeleri ve diğer güç odakları dahil Türkiye'yi ilgilendiren bütün kültür/kimlik ve dinleri kapsayan bütün birimlerdir) stratejik önemi belirtilirken, "laik-demokratik" olabilen bir Müslüman ülke olma özelliğinin vurgulanmasından, Müslümanlığının (demokrasi ve laiklikle bağdaşırılık garantisi olarak) "ılımlılığı"nın vurgulanması biçimini almıştır. Bundan böyle, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini, tıpkı diğer ülkeler gibi, (AB'ye üyelik konusu da dahil) bildik/genelgeçer çerçevenin dışında yürütmesi, bu nedenlerle, mümkün ve gereklidir. Çünkü Türkiye, bu çalışmada ortaya konulmaya çalışılan çoklu aidiyetlerin ve son derece kritik bir coğrafyanın ülkesi olması nedeniyle, geçmişinde olduğu gibi geleceğinde de olabildiğince çok ülke, uluslararası kuruluş ve dini-kültürel bağlamla yoğun biçimde ilişki ve etkileşim halinde olmaktan istese de geri duramayacak bir konumdadır.

Bu nedenlerle, bu süreçte Türkiye'nin "model" olarak oynayacağı olası işlev çok boyutlu olmak zorundadır. Sadece İslam toplumlarının değil, batılı ya da İslam-dışı toplumlar tarafından da model olarak alınması gereği bir yana, dinamik ve iki, hatta çok taraflı etkileşime dayalı (ve hiyerarşik olmayan) bir uluslararası ilişkiler zemininin yaratılması ihtiyacına da cevap verecek bir zemin yaratabildiği ölçüde Türkiye'nin model olmasının bir önemi ve anlamı olabilir. Türkiye'nin İslam ülkelerine "model" olma özelliği, özellikle de başlangıçta batı medeniyeti karşısında bir özgüven tazeleme/kazanma ve olası hususlarda da bu modelden yararlanma noktasında mümkün olabilir –

onlara "ılımlı Müslümanlık" ithal edecek bir model olmaktan ziyade. Çünkü, "Büyük Ortadoğu Projesi" gibi (batının hiyerarşik ve tek taraflı ilişki kurma habitusunu yansıtan) projelerde ima edildiğinin aksine, dil ve kültürel farklar çerçevesinde farklı İslam yorum ve uygulamalarının günümüz açısından da önemini koruduğu ve bu ülkelerle geçtiğimiz dönemde çok da yakın ve güvene dayalı ilişkiler yürütülmediği gözardı edilemez. Bu açıdan oynayacağı en büyük işlevin, İslam dini ve kültürünün dünya kamuoyunca ciddiye alınması ve onu 'terör' vb. olumsuzluklarla özdeşleştirmekten kurtarması noktasında olması beklenir. Ve ülkelerarası dinamik etkileşim ortamı oluşup geliştikçe zaten model olma ihtiyacının da zaman içinde anlamını yitirip ortadan kalkması beklenir.

Türkiye'nin bu çoklu işlev görmeyi gerektiren çok özel konumu, çoklu kültürleri uzunca bir zaman uzlaştırabilmiş eklektik ve içerici İslami tarihsel arkaplanıyla⁴⁸ ilintilidir. Türkiye, güçlü bir bürokrasi ve devlet geleneğini devraldığı Osmanlı mirası nedeniyle Cumhuriyet olarak ilk kurulduğu yıllarda da; aynı tarihsel miras nedeniyle uluslararası sistem kaosa girdiğinde (yani, günümüzün ulus-devletinin krize girdiği ortamda) yine avantajlı bir konuma sahiptir: Ama bu kez bu tarihsel mirasın farklılıkları uzlaştırabilme kapasitesinden kaynaklı nedenlerle: Osmanlı İmparatorluğu gibi kapsayıcı (o kadar ki, bu kapsayıcılık özelliğiyle *doğulu*-İslami gelenek *batının* uluslararası bölme eğilimine ve içermekte zorlanmasına karşın adeta dışlamakta zorlanan bir üst düzey içermeye kapasitesine sahipti) ve karma-kimlikli bir medeniyet arkaplanına tarihsel ve kültürel olarak sahip olması dolayısıyla.⁴⁹ Bu özelliğiyle Türkiye, "sınır-ötesi" (ya da global/dünya ölçekli) düşünme ve esnek hareket kabiliyeti gerektiren böylesi bir dönemde etkili kullanılabildiği takdirde, uzun dönemli ve dışlayıcı ve yoksayıcı olmaktansa içerici kapasitesiyle barışçıl ve insanlı bir yeni medeniyet oluşum sürecinin dinamiklerinin belirlenmesinde kritik bir rol üstlenebilir.

Biz bu çalışmada MÜSİAD'ı, Hristiyanlığa kıyasla "kozmpolitik potansiyeli"⁵⁰ bakımından daha elverişli ve eşitlikçi olan doğasıyla İslam dininin yaygın ve etkili olduğu bölgelerin insanlığın evrensel (*teknikalistik çağa özgü*) sorunlarının çözüm sürecine etkin olarak ka-

⁴⁸ Türkiye'nin yeni uluslararası konumu açısından İslami faktörün taşıdığı önemin detaylı olarak ele alındığı bir başka paralel savlara sahip çalışma için bkz. Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 250-268.

⁴⁹ Kültürel içericilik ve devlet yönetimi düzeyindeki evrensellelikle kendine özgü bir demokrasinin vurgulayan Toynbee ve Goitein'in konuya bakışlarıyla buradaki iddiayı daha geniş bir eksende ele alıp tartışan bir çalışma için bkz. Davutoğlu, *Medeniyetlerin Ben-İdraki*, 1997, özellikle s. 17-18.

⁵⁰ Kozmpolit niteliğiyle ilgili görüşler için bkz. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, s. 427-30.

tilmasının önündeki objektif ve subjektif engellerin kalkabilirliğine bir somut örnek olarak ele aldık. MÜSİAD örneğinin bize sağladığı veriler, bu süreçte yerel (İslami) kültürlerin yeniden akıl süzgecinden geçirilerek (batının *Protestanlaşma* deneyiminde orjinal kiliseye dönüşle simgelenen “rasyonelleştirici” süreç, İslam örneğinde ‘Kuran’ın orjinal anlamı’na dönüş biçimini alarak gelişme göstermektedir) modernleşebilirliğinin (ve dolayısıyla dünya sistemi içinde aktif rol oynayabilirliğinin) somut bir örneğini ortaya koymaktadır. Bu, hegemonik özelliğini yitiren ve kültürel olarak içi boşalmış bir teknikler toplamını yansıtan “ideal-tipik batılı kapitalizm”in, bundan böyle ilişki içinde olduğu yerel bağlamları etkileme, ve üzerlerinde hakimiyet kurma şansını azaltan bir gelişme olarak telakki edilebilir. Küreselleşme sürecinde yerel ve (sözde) evrensel dinamiklerin etkileşim çerçevesi temelde işte böyle bir çerçeve içerisinde anlamlandırılmalıdır. Bu dinamiklerin belirleyiciliği altındaki bu yeni dönemde Türkiye de dahil bütün ulusal ve bölgesel dinamiklerin beklenmedik ve/veya alternatif işbirliği ve uzlaşmazlıklarla karşı karşıya kalmasına da hazırlıklı olmak gerekir.

Dönüşen (Devlet Kapitalizminden Piyasa Ekonomisine) Türkiye: MÜSİAD Örneği

MÜSİAD, Hodgson’ın batılı kapitalizmin sorunlarının hallinde kaçınılmaz gördüğü doğulu/İslami katkının (sosyo-ekonomik ve kültürel) koşullarını ortaya koyan bir kapsamlı ve çok boyutlu girişimdir. Bu nedenle, Türkiye genelinde yaşanan dönüşümün ve ülkenin dünya ekonomileriyle yoğunlaşan etkileşimini açıklayacak bir anahtar durumundadır. MÜSİAD’ın Türkiye için taşıdığı anlam güncelliği içinde ortaya konulamaz. Bu nedenle oluşum, öncelikle tarihsel bir perspektif içinde ele alınmalıdır. 1990’larda faaliyete başlayan bu oluşumun geçmişini Cumhuriyet kurulmadan önceki yıllara dek götürmek mümkün olabilir: MÜSİAD, (İslami) “millet” sisteminin çökmesi nedeniyle homojen bir dini-ulusal kimliğe bürünme zorunluluğuyla maruz kalınan koşullarında, “batının hegemonik gücü” karşısında ayakta kalmayı sağlayacak temel çerçevenin oluşturulmasına çalışırken oluşturulmaya çalışılan “milli iktisat” döneminin⁵¹ ruhunu ve özelliklerini aynen sergilemektedir.

Cumhuriyet’in ideoloğu Ziya Gökalp’in ve dönemin başka yazarlarının kalemlerinden de izlenebileceği gibi, bu dönemde Müslü-

⁵¹ 1908-1918 yılları arasındaki periyodu kapsayan bu dönem, Zafer Toprak’ın çalışmalarında (*Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982 ve *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995) detaylı olarak incelenmiştir.

man nüfus çağdaş iktisadi yaşamı davet ve teşvik edilmişler ve tıpkı günümüzde MÜSİAD'ın dinamik iktisadi etkinlik ve kazanma motifiyle İslam'ın çatışmadığını ileri sürdüğü gibi, ekonomik etkinlik içinde canlı müteşebbisler olmalarının koşulları yaratılmaya çalışılmıştı.⁵² Osmanlı klasik iktisadi düzeninin ve eşitlik ve adalate dayalı toplumsal dokusundan kaynaklanan kültür/zihniyet ve inanç çerçevesinin, dışlayıcı-hiyerarşik batılı kapitalizmin özellikleriyle bağdaşmaması ve dolayısıyla ona direnç göstermesi nedeniyle *geciken* (post-kapitalizmle) içeriden eklemleme sürecini başlatmasıyla MÜSİAD, "yerel/geleneksel olan" ile günümüz ekonomisinin modern gerekleri arasındaki özel bir tür buluşmaya giden sürecin kurumsal ve aktörel serüvenini temsil etmektedir. Bu anlamda MÜSİAD'ın (özellikle de benzer özelliklere sahip diğer sivil oluşumların etkinlikleriyle birlikte düşünüldüğünde⁵³) "milli iktisat" yıllarının yukarıdan devlet inisiyatifiyle sınırlı girişimini toplum geneline yaygınlaştırarak topluma mal etmede oynadığı rol kritiktir. Bu çerçevede, Türkiye'de İslami kimliğini öne çıkarması anlamında güçlü bir "Müslüman girişimci grup"un ortaya çıkışıyla, Cumhuriyet'in misyonu ve değerleri arasında bir çelişki görmek yerine ikisi arasındaki sürekliliğin ve tamamlayıcılığın altını çizmek pekala mümkün ve hatta gereklidir.

MÜSİAD üyeleri, (bunu bilinçli olarak planlamış olsalar da olmasalar da) kapitalist sermaye birikimine direnen yerel (doğulu) değerlerin çağdaş koşullarla uyumlan(dırıl)masının aktörleri olarak işlev görmüşlerdir. Bunun içindir ki, tarihin verili koşullarında kapitalizmin hegemonik çerçevesiyle devlet girişimleriyle öne çıkan kendine özgü bir karma ekonomi modeli üzerinden (dünya ekonomilerinden uzak durarak) ilişki kuran Türkiye günümüzde bu kez (yine kendine özgü) bir tür piyasa ekonomisi üzerinden dünya ekonomik sisteminin aktif bir bileşeni durumuna gelmiştir -ekonominin tarihsel özelliklerden de kaynaklanan kendine özgü ve pratik ihtiyaçlara göre esneyebilen "karma" niteliğinin sürdürülmesi umulur ve beklenir. Bu süreçte öncü ve kurucu rolüyle geçmişin bürokratik nitelikli burjuvazisinin (batının dönüştürücü orta sınıfı yerine) yerini ülkenin her tarafına yaygın girişimcilerden oluşan yeni tür bir burjuvazi (doğu tipi kapsayıcı "orta tabaka" mevhumuna daha yakın bir yatay formasyon olarak) almıştır: Geçmişin, özellikle de maddi olanaklar bakımından ne-

⁵² Bakınız, Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat"*, 1982.

⁵³ MÜSİAD'ın Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı'na (TUGTEV) bağlı gönüllü kuruluşlar başta olmak üzere ülkedeki diğer sivil oluşumlarla da bağlantıları vardır. 1980 sonrası ortamında sivil oluşumların sayısındaki artış ve bu oluşumlara İslami ve yerel kaygılarla kurulanların damgasını vurduğu bilinmektedir. Çoğu üyenin birden çok sivil oluşumun üyesi olduğu da bu çerçevede not edilmelidir (MÜSİAD'la bu oluşum arasındaki ilişkinin niteliği hakkında fikir verecek bir çalışma için bir MÜSİAD yayınına bakılabilir: *TUGTEV Toplantıları*, 1994.

redesyse herkese eşit şartlarda bir yaşam olanağı sağlayan kapsayıcı sosyo-ekonomik düzenini hatırlatırcasına.⁵⁴

MÜSİAD, Cumhuriyet projesi olgunlaştırılmaya çalışılırken tarihsel nedenlerle başarısızlıkla sonuçlanan "Müslüman girişimci yaratma" doğrultusundaki (yukarıdan planlamayla sınırlı) politikaların, zaman içinde iç ve dış faktörlerin etkileşimlerinin yarattığı bir "sentez sonuç" olarak aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmesinin (bunun neden ve nasıl olabildiğini yukarıda genel ve teorik bağlamıyla kısaca ele almıştık) canlı bir örneği durumundadır. Her türlü yeniliğe açık esnek doğasıyla mevcut kaotik yeniden oluşum ortamında bilindiği gibi, insani ve kültürel faktörün önemi, mevcut hukuki, formal, klasik bürokratik ve kurumsal önceliklerin yerini almış durumdadır. Bu durum, çağın risk-yoğun ortamında belirsizliklere görece bağımsızlığı olan, risk alabilen yaratıcı, girişimci/dinamik bir insan malzemesi gerektirmektedir. Ve paradoksal gibi görünse de bu potansiyel batı'nın ötekileri kabul edilen toplumlarda mevcuttur: MÜSİAD örneğinin ortaya koyduğu gelenekselle modern, taşrayla kent ve daha pek çok kriter bakımından sahip olduğu "iki arada bir deredelik" in yol açtığı dinamik girişimcilik ortamı da bu çerçevede anlam kazanmaktadır.⁵⁵

Bütün bunlar, batılı bağlamın habitusuna özgü sayılabilecek maddeci-ekonomik ya da dünyevi alanla ilgili-beceriler konusunda sergilenen dinamik ve yaratıcı performans İslam'a atfedilen (düşünümselliğe dayanmayan alışkanlığa dayalı düşünme ve eylem biçimi olarak) Weberyen geleneksellik kabuğunun kırılmasının tezahürleri olarak anlamlıdır. Böyle bir örneğin varlığı, en çok da yeni dönemi İslami/doğulu ve geleneksel olanın statiklik ve irrasyonellikle özdeşleştirilmesini sadece teorik olarak değil somut deneyim temelinde de geçersizleştirdiği için önemlidir. MÜSİAD örneğinde bu, ekonomi/madde alanı ile din ve moral alan arasındaki köprüler olduğu kadar gelenek ile modern, doğu ile batı, kent ile taşra vb.leri arasında-

⁵⁴ Batı'nın "dışlayıcı ve sınıflı/hiyerarşik tarihsel kültürel arkaplanı'na uygun olarak hareketli ve istikrarsız bir niteliğe sahip ve halihazırda geniş kitlelerin ihtiyaç duyduğu dinamik-yaratıcı kültür ihtiyacını çözmeye muktedir olamayan "orta sınıflar" kavramlaştırılmasına karşın, "doğu" sözkonusu olduğunda geniş kapsayıcılık ve dayanışma temelinde yükselen bu yeni "orta tabaka"nın MÜSİAD ekseninde ele alındığı bir çalışmam için bkz: Özdemir, *Özgün Bir (Orta) Sınıflaşma Öyküsü Olarak Müsiad*, 2003. MÜSİAD benzeri kuruluşlar dolayısıyla yaygınlaştırılıp derinleştirilen sivil toplum etkinliği arttıkça belirginleşen güçlü "orta tabaka" etkinlikleriyle, ülkenin habitusunda zaten halihazırda varolan güçlü devlet ile güçlü (sivil) toplum etkinliklerinin simgelediği merkezîyetçilik-ademimerkeziyetçilik dengesinin bir benzerine ulaşılmasında sağlam ve kalıcı bir başarı öngörülebilir.

⁵⁵ Bu çerçevede, İslam dininin ve İslami bir ortamın modern dönemin gerektirdiği dinamik, bağımsız ve risk alabilen esnek insani niteliklerle zorunlu olarak çelişmek söyle dursun onları desteklediğini yine MÜSİAD üzerinden ileri sürdüğüm "*MÜSİAD ve HAK-İŞ'i Birlikte Anlamak*," 2004, s.853 vd., başlıklı çalışmama bakılabilir.

kileri de yeniden kurmak suretiyle gerçekleştirilmektedir: Benim araştırmamın ortaya koyduğu gerçek, MÜSİAD'ın geleneksel İslami değerlerin taşıyıcılığını yapmakla onları eşzamanlı olarak değiştirip dönüştürmek gibi bir misyonu taşıdığını ortaya koymaktadır -maddi ve dünyevi süreçler açısından olduğu kadar zihniyet dünyaları açısından da geçerli olmak üzere.⁵⁶

MÜSİAD, diğer sivil ve iktisadi örgütlenmelerden farklı olarak Türkiye'nin neredeyse her tarafında örgütlenmiş durumdadır. Bu tip modern amaçlı organizasyonlardan farklı olarak hedefi, çok küçük ölçek dahil küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında işbirliği ve dayanışma sağlamaktır. Bunun önemi, çağdaş donanımı geleneksel, yerel, yok olması istenen ve/veya beklenen bağlamlara taşıyarak ülke içinde çevre-merkez bütünleşmesi, ülke dışında ise kendine özgüllüğü içinde dünya bağlamıyla buluşması umutlarına hizmet etmesindedir. Ülkenin sivil alandaki canlanmasına paralel olarak hayata geçirildiğinde MÜSİAD etkinlikleri, çok boyutlu etkinlik alanıyla ülkeyi kenti-taşrasıyla bir bütün olarak kalkındırma yoluna sokmuş ve dolayısıyla üç-beş büyük şehrin gelişmişliğine dayalı bir modernleşme sürecinin ötesine taşınarak gelişmiş ülkelerle her bakımdan rekabet edebilir bir konuma aday hale getirmiştir. Dünya çapında geliştirdiği ekonomik ilişkilere dayalı bir boyuta da eşit ağırlık verebilmiş olmakla ortaya koyduğu hem ülke hem de uluslararası ölçekteki kapsayıcı örgütlenme yeteneği, doğulu içeriklik-kapsayıcılık ve dayanışmanın gerekleri yanında dünya ekonomisinin halihazırda gerektirdiği örgütlenme ve esneklik gibi temel bazı gerekleri karşılama konusunda da oldukça başarılı addedilebilir:

MÜSİAD ve Uluslararası Bağlam

MÜSİAD, "İslam"ın "batılı kapitalizm"le *eklemlenmesinin* temel dinamiklerini çarpıcı bir biçimde ortaya koymasından dolayı olduğu kadar doğulu/İslami bağlamın batılı bağlamlarla kendinden emin ve (*pro*)aktif biçimde ilişki kurusunun bir ilk (ve model) formu olarak da özel öneme sahiptir. MÜSİAD'lı bir işadamıyla yapılan görüşmeden aktardığımız aşağıdaki cümleler örgütün uluslararası ilişkiler zemininde bu-

⁵⁶ Türkiye koşullarında aynı zamanda radikal bir dönüşüme tekabül eden bu tecrübe, tabii ki sadece güncel dinamikler ve bu kurumun kendi tekil başarısı olarak anımlanamaz: Bu süreç, uluslararası konjonktürle olduğu kadar Türkiye'yi yöneten kadroların alt ve üst yapısal gelişmişlik -özellikle yaygın eğitim vb. hizmetlerin Türkiye geneline yaygınlaştırılması bağlamında- bakımından günümüze değin sergiledikleri performansla da bağlantılıdır. Siyasi düzeyde ise bu, paradoksal görünse de, çatışmacı ve birbirleriyle zıtlaşan pencerelerden değerlendirilmeye yatkın olduğumuz zıt kutuplar arasındaki dinamik ilişkiden türeyen etkileşimin sentez çözümler yaratma kapasitesiyle ilintilendirilmelidir.

lunmayı tercih ettiği dinamik ve esneme kabiliyetine sahip konumu ortaya koymaktadır:

Bizim amacımız, Müslüman ülkeler de dahil dünya ile bütünleşmektir. (...) Saplantı haline getirilmemek şartıyla Avrupa ile ilişkilerin kaçınılmazlığı ise açıktır. Ama hele de çok farklı uluslararası dinamiklerin sözkonusu olduğu bir ortamda neden diğer ülkelerle de ilişkimiz olmasın?

Belirtilen esnek ve genel bağlam içinde ifade edilmesi isabetli olacak bir "İslami ekonomi arayışı"na⁵⁷ da tekabül edecek çoklu amaçlar seti etrafında kurulan MÜSİAD, "İslami kimliğin" (özellikle de sömürgeci formlarının) batı karşısındaki onu bir tehdit olarak algılamaktan kaynaklanan savunmacı ve tepkisel duruşun gereksizleşmesinin ete kemiğe büründüğü bir örneği gibidir. Bu anlamda, Türkiye'nin laik ve çağdaş kimliği açısından İslam'ı bir tehdit olarak algılayan ülke konumundan çıkışının da canlı bir sembolü gibidir.

"Dünya ekonomileriyle bütünleşme"⁵⁸ sürecinde, ulus-ötesi Türk-Müslüman nüfusla etkin bir işbirliği gerçekleştirerek suretiyle de bu kuruluş, ulusal birimler ötesinde cereyan eden yeni akışkan uluslararası sistemin avantajlı tarafı olduğunun bilincinde gibidir. Dahası, özellikle de yurtdışında eğitim gören gençler sözkonusu olduğunda işadamlarının bir çoğu, yurtdışında eğitim gören çocukların sosyal ve moral açılarından endişeye mahal bırakmayacak biçimde yetişebildikleri yönündeki kanaatlerini dile getirmişlerdir. Ancak, bu ifadeler Türkiye'deki demokratik uygulamalarla özgürlük ve çağdaşlık ortamına yönelik negatif bir tutum olarak değerlendirilmemelidir. Tam tersine, benim alan çalışmamda görüştüğüm işadamları arasında, Türkiye'nin bu özellikleri nedeniyle, bazı eksiklere rağmen gerçek İslami yaşantının deneyimlenmesi için yasakçı İslam ülkelerinden daha fazla şansa sahip olduğunun altını çizenler çoğunlukta idi -bunlar elbette ki, yasakçı ortamın sonuçlarını yerinde gözleme ve kıyaslama yapma şansını yakalamış olan dernek üyeleri idi. Genel kanı, İslam'ın gerçekten yaşanabilmesi için özgürlük ortamının gerektiği yönündedir. Özetle, yurtdışında yetişen nüfus, bir tehdit ve/veya kayıp kuşak olarak görülme yerine, ülkenin geleceği için bir garanti değilse de olumluluk olarak algılanmaktadır.

⁵⁷ İslami ekonomi literatürü çerçevesinde yapılan değerlendirmelerle paralel olarak benim çalışmalarında da, sanıldığının aksine, geçmişi baz alan bir İslami ekonomi arayışından ziyade, her bakımdan mevcut ortamın gereklerine uyumlu hale getirilerek hayatiyet kazandırılıp güncellenmiş bir arayışın varlığına işaret etmektedir. Bkz., Özdemir, *Religious and Socio-Economic Transformation of Turkey: The Case of the MÜSİAD*; Özdemir, "Pre-Sendikal Gelenek(ler) ve Kültürel Faktör," s. 104-105; ve Özdemir, "MÜSİAD ve HAK-İŞ'i Birlikte Anlamak", 2004.

⁵⁸ Kendilerinin ulusal ve uluslararası ölçekte modern ekonominin gerekleriyle uzlaşır hale geldikleri bu süreci MÜSİAD'lı üyeler (antipatiyle yaklaştıkları) 'kapitalizmle bütünleşme/eklenme' kavramıyla nitelendirmiyorlar.

luk olarak algılanmaktadır. Türkiye'yle sınırlı olmamak üzere, batılı ülkelerde sayıca kabaran Müslüman nüfus, batılı ülkelerin İslam ülkeleriyle ilişkilerini, bundan böyle, neden kolaycı bir dışlama veya 'ötekileştirme' üzerinden yapma olasılığının yok denecek kadar az olduğunu da açıklamaktadır.

İşadamlarına ekonomik ilişkilerin Müslüman ülkelerle sınırlanması gibi bir düşünce hakim değildir. Tam tersine ilişkilerin zenginleştirilmesi gereken ülkeler rasyonel temelde incelenerek karara bağlanmakta ve riskli ve elverişsiz ortamlarla iş yapmaktan kaçınılmaktadır –ki bilindiği gibi çoğu müslüman ülke bu grup ülkelerin başında gelir. Bir iş tecrübesinin ardından bir daha Arap ülkeleriyle iş yapmamaya karar verdiğini söyleyen bir işadamların şu cümleleri işadamlarının hakim bakış açısını yansıtmaktadır:

İslam ülkelerinin koşulları Türkiye'den çok farklı. Onlarda hiç iş disiplini yok, akıllarına ne esiyorsa onu yapıyorlar. Herşeyde çok fazla keyfilik hakim, verilen sözlerin tutulacağına güvenebilmek çok zor. Parasını bile ödersiniz, ama sizi otobüsün bile geçmediği yerde yayan bırakabilirler. Buralarda zenginliğin çok az sayıda elde toplanması sözkonusu olması gibi bir sorun da var. Ama yine de bu demek değil ki, buralarda ciddi iş yapacak kimseler yok. Az da olsa vardır. Bu ülkelerle ilişkilerle İslam dini arasında doğrudan bir ilişki kurmak gerekmez: Biz İslam dininin farklı amaçlarla kullanılıp ucuzlatılmasını hiç istemeyiz.

Ama bu, Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği ve hatta Türkiye'nin tarihten ve günümüzdeki görece kalkınmış konumundan kaynaklanan nedenlerle onların kalkınmasında olumlu bir rol oynanması gerektiğini düşünmedikleri anlamına gelmez. Ayrıca, MÜSIAD'ın İslam ülkeleriyle geliştirileceği ilişkiler düzlemi üzerinden sorgulanmasının haklı görüldüğü ortam ortadan kalktığından aslında günümüz şartlarında (hele de Irak "savaşı" sonrası koşullarında) bu husus çoktan önemini kaybetmiş gibidir. Ayrıca, bu ülkelerin çoğunun sınır komşularımız olması yanında Türkiye'nin daha güçlü dış pazarlarda –hatta küçük girişimciler açısından iç pazarda bile– rekabet şansının sınırlı olması da ekonomik etkinlik için risk yoğun da olsa yeni dinamik pazar olanakları sunan bu ülkelerle yoğun ilişki içinde olmayı sorgulamayı yersiz kılan hususlar olarak belirtilmelidir.

Sonuç

Çıplak gözle bile gözlemlenebilen gelişmeler, dünya ölçeğinde yeniden bir evrensel kimlik oluşum sürecinden geçiçimize tanıklık etmektedir –özellikle de yaşanan paradigmatik "zihniyet krizi" ile genel olarak kriz ortamlarının rasyonel ve eleştirel bir düşünümüllüğü harekete geçirici ve huzlandırıcı etkisi dikkate alındığında. Kapitalizmin

ğinde hüküm süren "teknik bürokratik maddeci çağ"ın giderek dilsizleşen/kültürel bakımdan içi boşalan dünyasının derdi ve anlatacak derinlikli "hikayeleri" bol olan "batı-dışı" dünya karşısında bocaladığı kesindir. Bu durumda, 'küreselleşmeci' tezlerin kültürel ayağını, yani dünyanın tek bir küresel kültüre doğru ilerlediği iddiasını ne ölçüde ciddiye almalıyız? Ve, (ideolojik anlamda süper güçlerin dünyayı yutacağı varsayımı olarak) "küreselleşmenin" diğer kültürleri emerek yok etmesinden hangi anlamda sözedilebilir? Bu çalışmanın buna verdiği yanıt, "hiçbir anlamda" olacaktır. Gelişmiş kapitalist ülkelerin teknik-araçsal akla ve üretimden tüketime dayalı olan ve daha da önemlisi geniş kesimleri pasif kitlelere dönüştüren kültürel özelliğinin diğer kültürleri tehdit ettiği şeklindeki bu tezi doğrulamamaktadır.

Tek-doğrusal ve hiyerarşik batılı evrensellik anlayışı nazarında sapma ilan edilen "batı-dışı" kültürel bağlamlar, -kapitalist yayılmanın dayattığı "sözde küresel kültür"e (*Mc Donaldization*, eğlenceye yönelik müzik, sanat vb.lerinde somutlaşan tüketim eksenli "popüler kültür"⁵⁹ olarak nitelendirilen "kültür endüstrisi"nin içerdiklerine karşılık gelecek biçimde) teslim olmak şöyle dursun, batı'nın medya ve diğer hegemonyasını pekiştirmesini sağlayacak olanaklarına karşın öncelikle yerellik yaftasıyla kazandıkları yeni meşruluk dayanağıyla evrensellik iddiasındaki dışlayıcı batılı kültüre karşı meydan okumaktadırlar.

Bunun önemli bir sonucu, batı-dışı yerelliklerin, artık duyulabilir ve anlaşılabilir (dolayısıyla da meşruiyet kazanmış) hale gelmeleri olmaktadır. Bundan böyle bunların "evrensellik" iddiasındaki herhangi bir güç tarafından kolayca dışlanıp/marjinalleştirilmeleri mümkün gözükmemektedir. Artık "evrensel" olduğu iddia edilenin sadece bir başka kültür olduğu kuşkuya yer bırakmayacak denli açık hale gelmiştir. Bu kültürün "evrensel" ölçekteki değeri de bundan böyle insanlığın "ortak kültür mirası"na yaptığı katkılarla sınırlı kalacaktır – zaten hep öyle olmuş olması gerektiği gibi. İçinde bulunduğumuz kaotik ortamda tekil katkılar dışında bir bütün olarak batı'nın, bu 'ortak miras'a katkıda bulunmak şöyle dursun yarattığı yeni sorunlarla zarar verdiği dahi ileri sürülebilir: Yaygın ve sefalete varan (maddi ve kültürel) yoksulluk üreten sosyo-ekonomik yapılanması ve haksızlıklara dayalı güç-eksenli yönetim anlayışıyla. Dolayısıyla karşımızda, temsille sınırlı niteliğiyle demokrasisi bile kuşku götürür, özgürlükler sözkonusu olduğunda da kimilerinin sınırsız biriktirme ve hareket

⁵⁹ Özellikle de gelişmiş (yani post-kapitalist durumu deneyimleyen) kapitalist ülkelerde 'kültürel alan'ı bütünüyle kapsayacak şekilde (bilim, sanat, siyaset ve gündelik yaşam gibi) endüstriye dönüşmüşlüğüyle bu durum, özellikle alt sınıfların en temel varoluş zeminlerinin altını oyan niteliğiyle can alıcı önemdedir.

serbestisine, kimilerininse sınırsız dışlanmaya mahkum edildiği güç ve zora dolayısıyla manipülasyona dayalı siyasal süreç ve mekanizmalarıyla, kendi değerlendirme ölçütlerine göre dahi yenik bir batı bulunmaktadır.

Bu çerçevede, içinden geçtiğimiz sürecin ortaya koyduğu önemli bir başka sonuç, marjinal kabul edilen kimliklerinin rasyonelleşerek⁶⁰ dünya ölçeğinde dile gelmeye ve anlaşılabilirlik kazanmaya başlamasıdır. Böylece, bildik batılı tarzın tek tipleştirici anlayışından türeyen kimlik ve kültürler arasındaki birini diğeri lehine pasifize edici hiyerarşik ilişki kurma biçimi yerini daha dinamik etkileşimlere konu olan içerici, düşünümsel, karmaşık ve daha insani ilişki ve iletişim biçimlerine bırakabilecektir.⁶¹ Bunun için bütün yerel/tekel/subjektif (özne) kimliklerin "evrensel ve soyut" olanla gerçek anlamda etkin bir etkileşim içinde olmalarının yolunun her daim açık tutulduğu bir ilişkisellik zemininin yaratılması gerekmektedir. Bu aynı zamanda dünya üzerinde varolan bütün kültür ve kimliklerin (dünya egemeni konumunu yitiren gelişmiş kapitalist ülkelerin bundan muaf olmadıklarını da hatırlayarak) öz farkındalıklarını yükseltmelerini de gerektiriyor. Bu noktada, tanımlayıp kategorize edemeyen esnek ve eklektik habitusuyla doğunun, 1980'lerin ortalarına kadar kendisini batının gözüyle görmeye devam etmiş olması göstermektedir ki bu hususta doğulu bağlam özel bir konuma sahiptir.⁶² Ve belki de Türkiye'nin "model" değil de "köprü" ülke olarak oynaması muhtemel çok boyut-

⁶⁰ Rasyonelleşme kavramını burada bürokratikleşme ve formalleşmeye karşılık gelen anlamıyla (dolayısıyla da bir kültürel yeknesaklık durumu olarak) kullanmıyorum. Rasyonelliğin bu anlamının (yeniden) ön plana çıkarılması, farklı kimlik ve kültürlerin birbirleri karşısında dile gelme ve birbirleriyle diyaloga geçebilme olanağına zemin sağladığından kanımca hayati önemdedir. Bireysel düşünümselliği içermesi ve habitual düşünce ve eyleme karşı duran eleştirel kapasitesiyle ilk ve orijinal anlamıyla rasyonellik, (bireysel, ulusal ve yerel bağlamlarda) özgül rasyonelleşme deneyimlerinin varlığının mümkünlüğünü kabul eder, dahası bu deneyimlerin varlık nedenidir.

⁶¹ Bu, farklı öznel pozisyonlarla subjektif kimlikleri ve bir zamanların 'sapma' ve irrasyonel kabul edilen bütün dinamiklerini de içermek kapasitesi nedeniyle, Habermas'ın (rasyonel/doğru/açık/eleştirel) 'iletişimsel eylem'ine dayalı (*communicative action*) rasyonel kamusal alan önerisi'nden daha ileri bir düzeydir. Buradaki farkı tayin eden husus, Habermas'ın önerisinin yetersizliği değil, batılı tarihsel/kültürel arkaplandırma -hiyerarşik ve dışlayıcı habitusuyla burjuva sivil topluma şimdilik yazgılı olduğundan.

⁶² Batı'nın kendisini olumsuz anlamda (dışlayıp ikincilleştirerek) 'öteki'leştirilmesine uzunca bir süre etkin ve güçlü bir karşı koyuş sergilememiş olması dahi, doğu için ileri sürülen tarihsel akışkanlığa dayalı esnek ve eklektik doğasıyla sabitleştirici kategorik ve formal tanımlamalara gidememe özelliğini doğrulamaktadır. Batının oryantalizmini deşifre ederek doğulu kimliği daha gerçekçi ve objektif bir biçimde anlamlandırılıp içeriklendirenin Edward Said gibi tam-doğulu olmayan bir entelektüel olması da bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Türkiyeliler entelektüellerin kimliklerinin doğulu yanına dair bilinçlerini yükselttikleri takdirde benzer bir işlev görmeleri beklenebilir: Doğu-batı zıtlaşmasını dengeleme ve tarafların gerçeğe daha yakın medeniyet ve ben algılarına ulaşmalarını hızlandırma adına.

lu rolün can alıcılığı kendisini tam da bu noktada anlam kazanacaktır. Türkiye'nin üstleneceği rol, bütün tarafların mevcut ortamı yeterince okuyabilmeleri ve üzerine düşeni yapmalarına hizmet ettiği taktirde anlamlı olacaktır. Böylelikle, ekillenmekte olan yeni medeniyetin bu kez (hem söylemde hem de uygulamada) çok daha kapsayıcı bir *doğu* (somut eşitlik, adalet ve dayanışma formlarının ve bütünüün öneminin gözetilmesi ve realizasyonu bakımlarından) *batı* (bireyler bazında yükselecek dinamik toplumsal-kültürel ve siyasal ortamların oluştu-rulması bakımından) karması/karışımı olması beklenebilir.

Her durumda, komplekslerden arındırılmış bir yeni medeniyet arayışına ihtiyaç vardır. Bunun önündeki en önemli engel ise iki zıt kutup olarak kavramaya alışık olduğumuz "doğu"lu ve "batı"lı medeniyet formlarının tarihsel refleksleri olarak nitelendirilebilecek özgün zihniyet kalıpları, yani *habitus*larıdır. Zira, her iki zihniyet kümesinin de, sorunlarını çözmek umuduyla yine sorunlarının kaynağında yatan ana unsur(lar)a sarılması düşük bir ihtimal değildir. Bu refleksin, *batılı zihniyet* için ekonomistik/maddeci, formal-dışlayıcı/parçalı düşünme, *doğulu zihniyet* içinse bütün sorunları "kültür"e ve eşitlik ve adaletin tesisi hedeflerini sağlama doğrultusunda gerçekleştirilecek toplumsal bütünleşmeye indirgeme ya da aşırı genelleştirerek detayları kaçırma ya da ihmal etme biçimlerinde tezahür etmesi yüksek olasılıktır. İlkinin (batı), sorunları bütüncül algılama yeteneği (toplumcu/bütünleşmeci eğilimler) gelişmemişken, ikincinin (doğu) de konuları bileşenlerine ayırarak her noktayı hakkını vererek ele alma, ve parçaların vurgulanmasının "bütün"le dinamik etkileşimin sağlanması bağlamında getireceği yararları dikkate alabilme yeteneği zayıf kalmıştır. Tabir uygun olucağsa, burada adeta sorunların iyi niyetle çözülebileceğine inanan ve stratejik ya da uzun vadeli somut-maddeci planlamalarda sınıfta kalan türden bir yaygın *doğulu* zihniyet sözkonusudur.

Kanımca, batının zaafını aşması atomik bireyciliğini dengelemesine, doğunun zaafını aşması ise geniş kesimlerin kültür-yoğun iktidar pratiklerinin resmi/siyasal süreçlere daha fazla yansıtılmasına bağlı olacaktır. Birinin bütüncül bakış açılarıyla devlet örgütlenmesine yönelik korku ve ilgisizliğini bertaraf etmesi, diğerinin ise çağdaş teknolojinin de imkanlarından yararlanarak resmi süreçlere (buna zaten oldukça istekli ve belki de hazır olduğunu imleyen sivil inisiyatiflerdeki canlılığı da veri alarak) geniş kesimleri daha fazla dahil etmesi gerekmektedir.